

Jaan Krossi kirjavahetus Alma Vaarmani ja Huko Lumetiga aastail 1951–1954. III

(*Algus Tuna* 2017, nr. 2 ja 3)

Jaan Undusk*

20. Jaan Kross Alma Vaarmanile 19. VI 1954.

19. 6. 54.

Kallis Alma!

Rong õõtsub veidi ja pliiats jõnksub nagu näed. Tunni aja pärast jõuame Omski. Seni on kõik läinud imelibedasti. Sõidutingimused on suurepärased. Vagunikaaslased kena rahvas. Restoranvagunit küll ei ole aga suppi, pirukaid, kakaod ja kompvekke kantakse sõitjaile kätte, jaamades saab kah коечто¹⁰⁸ osta nii et otsustasime, et järgmise pikamaareisu jaoks mingeidprodukte kaasa võtta ei tasu.

Tuju – nagu võid kujutleda.

Ilm seni kogu aeg selge ja kuiv.

Ongi Omsk. Lippame välja.

Tervisi kõigile

Jaan

Jaan vaikib viisakalt kahest viperusest: 1) unustasin fotoaparaadi autosse ja 2) filmisin endi lahkumispildi Kanskis üle.¹⁰⁹ Esimene viperus lõppes hästi – teine muidugi mitte. Küll on palav, aga muidu tore. Helga

21. Jaan Kross Alma Vaarmanile 23. VI 1954.

Привет из Москвы

Хельга

Ян¹¹⁰

22. Jaan Kross Alma Vaarmanile 2. VII 1954.

Kallis Alma!

Vabandust paluda on mul nüüd muidugi tuhande viiesaja asja puhul! Kõigepealt, et kirjutan masinal. Seda peetavat ebaviisakaks. Aga, tead, kui üle kaheksa aasta esmakordselt masina taha pääsetakse, on kiusatus liiga suur. Pealegi tuleb see niimoodi kindlasti loetavam ... ja võibolla on Su prillid jälle kuskile ununenud –

* Jaan Undusk (1958), PhD, Eesti Teaduste Akadeemia liige, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktor, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn, jaan@utkk.ee

¹⁰⁸ midagi (vn.).

¹⁰⁹ Kanskist oli hakatud sõitma 17. juunil 1954 (telegramm Helga sugulastele Tallinna, eravaldukes).

¹¹⁰ Telegrammi tekst: Tervitus Moskvast. Helga. Jaan (vn.).

Jaan Kross koos emaga perekonnale kuulunud maja Kalevi 28 ees. 1950. aastate lõpp. Foto: Ellen Niit. Erakogu

Muljed, uudised ... Jehoova! Lihtsalt ei tea, kust alata. See tähendab kõigepealt muljetega. Uudised pole nende kõrval kuigi erilised. – Nojah. Saabusime 24-dal. Läksime jaamast minu ema juurde. Ta ise polnud jaama tulnud aga tädi oli kohal. Helga poolt oli kolmveerand Sipschafti,¹¹¹ lilled, fotoklõpsutused ... Tulime nagu Stalini preemiat saamast. Juba Aruküla jaamas anti meile vagunisse lilli! Ema on muidugi tublisti vananenud aga kokkuvõttes kõbusam, kui kirjade kogumulje järgi võis loota. Noh – jälleägemine ... eks Sa kujutle isegi! Kella üheksaks saime Kollasele tänavale, sõime veidi ja käisime saunas.¹¹² Järgmisel hommikul sõitsime siis Arukülla, sest Helga polnud oma ema ju veel näinudki.¹¹³ Nii. Oleme nüüd kolmel puhul seal käinud ning ülejäänud päevade jooksul hakanud end siin Kollasel tänaval sisse seadma. Sissekirjutamisküsimus lahenes pisimategi raskusteta – kõigi skeptikute üllatuseks.

Visiite olen teinud Pedusaartele ja pealeselle Helgale eraldi ning Randalule ja ta teiselepoolele.¹¹⁴ Onu Antsu pole veel kohanud aga ta on ikka töesti siin. Elab Meriväljal ning peab oma uhiuue ja verinoore naisega mesinädalaid. Liidu TA korrespondeeriv liige on ta edasi. Meie Akadeemia teda vist esialgu pole veel taasaktsepteerinud. Tema lugu lahenes kolme ja pooleaastase eeluurimise raames.¹¹⁵ Karotamm on Moskvas mingi majandusteadusliku õppeasutuse õppejõuks ning

¹¹¹ sugulaskond (sks.).

¹¹² Kollase tänava maja number 4 kuulus 1943. aastal lehestunud Juula Roosile (sünd. Einberg, 1876–1959), kes elas seal tollal koos oma kahe tütre, Hilda Vilhelmine Roosi (1906–1990, vt. ka mrk. 102 kirjavahetuse eelmises osas) ja Erna Marie Konsapiga (sünd. Roos, 1910–1993), kel oli omakorda kaks tütart. Helga Roos oli Juula kolmas tütar.

¹¹³ Arukülas asus Rooside suvemaja.

¹¹⁴ Helga Viira (sünd. Pedusaar, 1920–2002, aastail 1940–1949 Kross) oli Krossi esimene abikaasa („Helga number üks“), arst Paul Pedusaar (1887–1964) ja õpetaja Alice Pedusaar (sünd. Linnamägi, 1896–1978) olid aga Helga vanemad. Õigusteadlane Hillar Aleksander Randalu (1915–1990) oli ajaloolase Hans Kruusi kasupoeg (Kruusi esimese abikaasa Linda Bachmanni poeg esimesest abielust Adam Randaluga), tema abikaasa oli põllumajandusteadlane Ilme Randalu (1918–1986). Randaludega käis Kross 1940. aastail ja ka hiljem üsna tihedalt läbi (vt. J. Kross. Kallid kaasteelised. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2003, lk. 177–178).

¹¹⁵ Hans Kruus (1891–1976) oli Eesti (NSV) Teaduste Akadeemia liige alates 1946 ja selle president 1946–1950. 1950. aasta algul vabastati ta TA presidendi ametikohalt, arreteeriti sama aasta oktoobris ja viibis vangis kuni jaanuarini 1954. Aastal 1951 kustutati ta Eesti NSV TA liikmete nimekirjast, tema liikmesus ennistati septembris 1956. NSVL Teaduste Akadeemia korrespondentliige oli ta katkestusteta alates 1946. aastast. Kruusi teine abikaasa oli Vanda Kümnik (1916–1991, sünd. Reiman, alates 1954 Kruus). (Jüri Kivimäe kirjad koostajale 1. X ja 2. X 2017).

ühtlasi selle asutuse algorganisatsiooni sekretäriks.¹¹⁶ Su muist endiseist tuttavaist Olga töötab Ilukirjanduse Kirjastuses, Veimer on põllutöoministri asetäitja, Lokk on vanal kohal.¹¹⁷ Muudest praegu veel ei tea.

Lumetiga sain siis nüüd tuttavaks.¹¹⁸ Kujutlesin teda kirjade põhjal pisut särtsakamana. Aga kindlasti sümpaatne nähtus. Tänu temale olengi kõik Tallinna päevad olnud nii besetzt,¹¹⁹ et pole tulnud toime varema kirjutamise ega (anna andeks!) ka veel Rähni tänavale minekuga.¹²⁰ Asi on nimelt selles, et lubasin viia talle täna-homme tutvumiseks pataka oma värse ja olin sunnitud need nüüd kokkukorjama ja ritta seadma ning masinal ümber kirjutama. Möllan sellega juba neli-viis päeva. Lumet sõidab esmaspäeval suvitama – Kirjanike Liidu puhkekodusse Peedul, mistõttu asi muutiski üpris kiireks. Näidend? Ird oli viimasel Tallinnas-käigul öelnud, et „asjast saab asja“. Tema kirjalikud kommentaarid on aga ikka veel tulemata.¹²¹

Nüüd siis muljed. Reis läks imelahedalt. Pisut saime ju ka Moskvat nuusutada. Ilus! Raudteel on kõik eeskujulik korras. Igasugused žuljoo-jutud¹²² on puhas väljamõeldis. Toiduaineid rongile kaasa võtta pole sugugi tarvis. Restoranvagon ja jaamade kioskid-einelaud varustavad täielikult. Tallinn on kohati haledalt endine, kohati tundmatuseni tore. Ühelt tänavalt teise minnes sattud tuttavaist vanadest kolgastest justkui hoopis uutesse linnadesse! Liiklus vähemalt kaks korda tihedam kui vanasti. Hiiglapalju tempot ja mitte just kasinalt kontraste. Hea on omaaegsena võrreldes hoopis veendunud ja päikeselise meeleolu. Halb on tülikalt sagedasti kohatav maitsetu uustõusikluse hais.

No nii. Isiklikud voprossid.¹²³ Korterite saamine praktiliselt võimatu. Jumal tänatud on Kollase tänava majas üks kasutamata (ja korrastamata) pööningutuba. Võtsime plaani selle remontimise. Saab teha kindlasti väga ilusaks. Esialgu, kui suurem osa peret Arukülas elab, majutume allkorral. Tööprobleemi kohale peab esialgu panema ??? Ülikool ei tule vähemasti siinse informatsiooni järgi kõnesse, mis mind, nagu tead, ka üsna vähe häirib. Paberimäärimise liinis väidab Lumet olevat tööd küll nii palju kui keegi ainult jaksab teha aga esialgu pole ma seda konkreetset uurinud, sest tahaksin kasvõi kuugi tegelda oma poolikute asjadega. Üsna palju sõltuks Kirjastuse osas vististi Olgast, keda mul au või pigemini kellel mind tüli pole tunda.

Niiis veelkord: no nii.

Meeleolu on esialgu muidugi pisut nagu koplisse lastud vasika oma. Hommikuti ärgates turgatab ikka veel meele, et – kas see nüüd on ikka ilmsi või hajub kohe ...?

¹¹⁶ Nikolai Karotamm (1901–1969) oli 1944–1950 Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee esimene sekretär, pärast sellel kohalt tagandamist töötas Moskvast Teaduste Akadeemia süsteemis, 1951–1959 TA Majandusinstituudi vanemteadurina.

¹¹⁷ Olga Lauristin (1903–2005) töötas aastail 1954–1956 Eesti Riikliku Kirjastuse vanemtoimetajana. Arnold Veimer (1903–1977) oli maist septembrini 1954 põllutöoministri asetäitja ning seejärel kuni aastani 1956 linna- ja maehituse ministri esimene asetäitja. Feliks Lokk (1917–1979) töötas 1950–1956 ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee organisatsioonilis-massilise töö ja kaadrite osakonna juhatajana, niisiis samal ametikohal kui Vaarmani lahkudes Eestist. Vt. ka mrk. 48 kirjavahetuse esimeses osas.

¹¹⁸ Huko Lumet (kuni 1935 Liibek, 1907–1981) oli nagu Krossi käinud Jakob Westholmi Gümnaasiumis (1919–1927) ning seejärel Tartu ülikoolis. Läks 1940 kaasa nõukogude võimuga ja astus samal aastal kompartei liikmeks (vahepeal katkestatud liikmesus taastati 1947). Oli aastail 1949–1951 avaldanud muuseumi vulgaarmarksistlikke kihutuskirjutisi teatrikritikute Rasmus Kangro-Pooli ja Karin Kase, samuti Johannes Aaviku keeleuudenduse vastu. Täpsemalt selle kohta vt. J. Undusk. Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks. Asumisaastad 1951–1954. – Tuna 2017, nr. 2, lk. 67–74.

¹¹⁹ hõivatud (sks.).

¹²⁰ Vt. mrk. 129.

¹²¹ Krossi asumisel kirjutatud näidendid „Marc Edfordi kaitsekõne“ oli Lumet lahanud oma kirjades Krossile 27. III ja 13. V 1954 ning andnud selle Pärnu teatri tollasele juhile Kaarel Irdile lugeda (vt. Tuna 2017, nr. 3, lk. 108–118).

¹²² sulijutud (vn.).

¹²³ küsimused (vn.).

Kirjuta, mis pääle meie lahkumist Aabanis on toimunud. Küllap tead ise, millest. Ega's ma tarvitse Niina kombel Sulle kolme lehekülge küsimusi ritta laduda!

Helga kirjutab Sulle täna-homme omasoodu ja täpsustab, mis mul siin suure ähmiga mainimata jäi: kuidas me end Moskvast restoranis plahmeerisime jne. jne. Hiljemalt esmaspäeval teen visiidi Rähni tänavale ja siis nagunii kirjutun Sulle uuesti – ka juhul, kui vahmiil on Pärnus nagu Sa oletasid.

Paulile ütles, et tante Šmidt enam seal ei tööta ning et väljakutse lootused üldse on võrdlemisi nõrgad.¹²⁴ Töökäte puudust ei tunda siin, mulle näib, tööpuudusest rohkem.

Kõike head! Ole tubli! Väärrib!¹²⁵

Jaan

Tallinnas 02. 7. 54.

Ma kirjutun Sulle esmaspäeval aga võibolla ka pisut hiljem. Vaata nii „siin“ kui „seal“ – igal pool on päev ainult 24 tundi pikk ja sest, nagu isegi tead, ei piisa. Praegu lähme esimest korda „Kadrentali“¹²⁶ jalutama. Õieti, kui uskuda sugulaste-sõprade juttu, olla laupäeva õhtu seks ebasobiv: jääda mulje nagu liiguksid kuski vene linnas, kuhu juhuslikult mõned eestlased sisse sõitnud! Ausalt öeldud ka teistel nädalapäevadel jätab Tallinn niisuguse mulje. Nojah, ajame läbi. Seniks kõike head. Tervita Idat ja Pauli ja teisi kaasmaalasi.¹²⁷

Helga

Kas oled Lonti ja Tommy't külastanud?¹²⁸ Mida teeb Tuusik?

23. Jaan Kross Alma Vaarmanile 26. VII 1954.

Tallinn 26. 7. 1954.

Kallis Alma,

Tulin täna Arukülast linna ja leidsin Sinu kirja eest. Nüüd, kus suhe on jälle kahepoolne, on ka kirjutamistung sootu teine. Protokollstiil, miilitsalikkus!? Põhjus on üpris lihtne: uusi muljeid oli esimese prahmakaga nii palju, et lihtsalt ei osanud selle laviiniga midagi peale hakata.

Helga istub praegu Arukülas ja kribib kah Sulle kirja. Nii et me ühtteist võibolla kirjutame kahekordselt aga mis siis!

Rähni tänaval käisime. Selle kohta leiad tõendi viimasest Leida pakist.¹²⁹ Või leidsid juba? Vastuvõtt pea sõnasõnalt selline nagu me seal kord improviseerisime ja üleüldine mulje kah. Ütlesin, nagu pidin, et venna viimase kirja puhul Sa palusid öelda, et Sust on (s.t. sellest Sinu kirjast, millele venna viimane kiri oli vastuseks) valesti aru saadud. Leida ruttas (ja nimelt ruttas) kinnitama, et tema muidugi ei tea, mida Su viimases kirjas vend valesti mõistis. Tundis ta end selle juures ilmselt halvasti ja punastus sügavamalt kui tema aastates on tavaks. Ka Ženni oli seal.¹³⁰ Mõlemad muretsesid kangesti Su pika vaikimise pärast. Põhjendasin seda sõrmega. Ka noorharraga sain tuttavaks.¹³¹ Preilit ega vanahärrat polnud. Hiljuti oli Niina seal käinud ja tead, kui lõbusalt nad Leidaga teineteise leidsid?!

¹²⁴ Paul Vaino, vt. mrk. 127.

¹²⁵ Vihje Krossi värsskirjale, mille ta saatis Vaarmanile nende ühise asumisaja algul, 2. mail 1951 (vt. Tuna 2017, nr. 2, lk. 78). Kirja tollane minevikus lõpusõna („väärrib“) oli nüüd muutunud olevikuliseks („väärrib!“), mis märkis uue nõukogude tegelikkuse – esialgset – omaksvõttu. Olevikuvorm jäi sisse ka värsskirja trükiversiooni pealkirjaga „Kiri“ Krossi esikkogus „Söerikastaja“ (1958), ent muutus taas minevikuliseks valikkogus „Voog ja kolmpii“ (1971).

¹²⁶ Kadrioru park.

¹²⁷ Abielupaar Ida Bauman ja Paul Vaino, välja saadetud Abanis (vt. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 374 jm.).

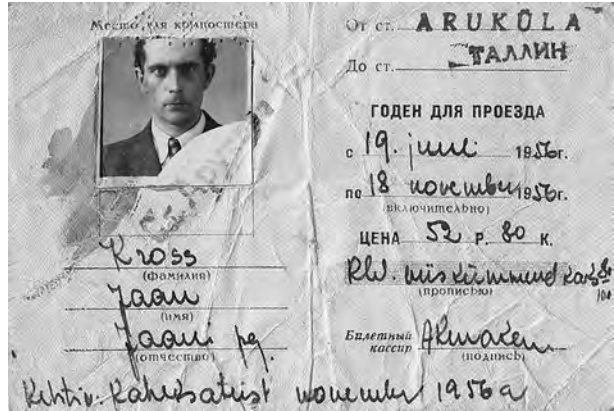
¹²⁸ Lont ja Tommy olid Krossi ja Helga ühine koer ja kass Abani majas; kassi oli Helga kaasa toonud Ozjornojst (Helga Roosi kiri Pauline Krossile 15. VI 1953, eravalduses).

¹²⁹ Leida Amanda Põrk (sünd. Vaarman, 1907–1981), Vaarmani noorem õde, kes elas Tondil Rähni tänaval.

¹³⁰ Jenny Adelheid Koit (sünd. Vaarman, 1891–1974), Vaarmani vanem õde.

¹³¹ Taivo Põrk (sünd. 1944), Leida Põrgi poeg.

Lihtsalt ühel päeval astus Leidale kuskil kaupluses üks issanda võõras naiskodanik juurde ja küsis: „Vabandage, kas teie olete Alma Vaarmanni õde?“ (võibolla ta algas pro vabandage „Excuse me ...“¹³² –, seda ma täpselt ei tea). Vaat', kus peab ikka olema sarnasus! Et ta nüüd nii suur oleks, seda ma ei julgeks väita aga imesarnased olete väliselt ikka küll. Nojah, Leida vabandas, et tal polnud ootamatuse tõttu midagi pakkuda ja ka, et korter olevat mitmesuguste puhastusaksioonide tõttu korrast ära. Puhtus oli muidugi tõesti ole-

Jaan Krossi neljakuukaart rongisõiduks Arukülalt Tallinna. Erakogu

mas, korrastusest mitte kübetki – täpselt nagu võis oodata. Leida jättis kõigiti reipa ja täiesti terve mulje. Võibolla natuke rabelev-närvlik. Ja päris puhtaks ta oma südametunnistust Sinu suhtes ei pea. Pisut allakriipsutatud oli Sinu pärast muretsemise motiiv. Paluti muidugi lähemal ajal sisse astuda. Muide, nende kujutusel sealsest olustikust on ikkagi küllalt kaugel. Töövõimaluste jne. iseloomustamisel vaatavad nad sulle arusaamatute nägudega otsa. Ženni oma lapidaarse otsekohesusega ja noormees oma lapse-mehe olemise segadusega on mõlemad täitsa toredad.

No nii. Kirjutusmasin ei sisaldanud midagi – niisugust. See oli ühe Helga sõbratari oma ja ma laenutasin ta Lumetile ümberkirjutuste tegemiseks. Ja paber oli kah seesama, mis praegu. Ja tinti see ei talu.

Kuidas Lumet minusse suhtus? Liiga abivalmilt ja sõnapidavalt, et öelda jahedasti. Ja liiga „äraootav-platooniliselt“ et öelda vaimustatult. Mis ta tegi? Vestles muga 2x2 tundi. Iseloomustas majanduslikku olustikku üldse. Väitis veendunult, et tööd leiduvat „nii palju kui jaksab teha“, mis mulle muidugi väga meeldis. Konstateeris õlakehitusega, et Ird on kaotanud näidendi vastu huvi ning et ta ei mõistvat miks. Arvas, et oma kavatsuse tõttu Pärnust Tallinna üle tulla. Edasi luges läbi rea luuletusi ja kirjutas nende kohta retsensiooni (vähem nende kui nende alusel minu kohta üldse). Suuliselt me neid läbi arutada ei jõudnud, kuna ta sõitis maale, kuhu jääb septembri alguseni. Selle tema retsensioon-kirja saadan Sulle kommenteerimiseks. See on Arukülas ja käesolevale ma ei saa seda lisada. Loe läbi, kommenteeri ja saada tagasi. Töötab ta praegu „Teatrialmanaki“ ja „Stalinliku Nooruse“ toimetustes. Akadeemiast on tulnud ära. Silmad halvad. Ta on vaimukas ja aus. Aga kuidagi, noh, filigraanitsevalt pealiskaudne, minnalaskev, passiivne. Mis ma ta „retsensioonist“ arvan, seda kirjutan edaspidi – kui Sa ise oled selle kohta oma muljed paberile pannud. Sõpruse algus oleks esialgu palju öeldud. Sümpaatne lähenemine küll. Muide, tuli välja: tema on ju ka vestu¹³³ poiss! Täitsa ootamatu koolivendlus! Kas ma olen tema arvates kirjanik? Seda Sa loed tema retsensioonist. Aga kuni selle saabumiseni: kirjanik – ma ei tea. Aga luuletaja küll.

Nüüd siis sellest, mis Sind praegu huvitab minu osas kõige rohkem. Kirjutusmasin ei sisaldanud midagi – niisugust. See tähendab, see polnud saadud Helgalt number 1.

Jaamas teda polnud. Ja ta tundnuks end sääl muidugi halvasti. Kolmandal päeval kui Arukülalt linna tulime, helistasin talle tööle. Öeldi: puhkusel. Läksin sinna. Kaasüürnikud (nüüd on seal üks abielupaar ühes toas) ütlesid: Meriväljal. Istusin bussi ja leidsin vahmiili üles.¹³⁴ Doktor käitus nagu poleks midagi juhtunud. Madam ei kaotanud korrektsuse miinimumi aga oli ilmselt vingus. Helga sai enda, pärast esimese ootamatusminuti võpatamist, ilusti pihku ja oli tänuväärset ladus. Jõime

¹³² vabandage (ingl.).

¹³³ Jakob Westholmi Gümnaasium.

¹³⁴ Pedusaarte perekond. Vt. mrk. 114.

kvartetis kohvi. Teema: peaaegu ainult – nende poolt minu kasuks astunud sammud jne. Helgaga privaat rääkida ei saanud. Siis ta saatis mu bussini. Leppisime kokku, et kohtume tema juures järgmisel õhtul. Jutt oli pikk ja otsekohene. Muidugi mitte päris vaba kibedustest. Julgen kinnitada, et mina neid siiski ei öelnud. Ma ei tundnud nendeks vajadust. Aga pidin kuulma mitmeid halbu asju. Näiteks niisuguses stiilis nagu see: ütlesin, et Pauli käitumine eelmisel õhtul oli lihtsalt haruldane.¹³⁵ Helga vastas: „ta lipitseb alati nende ees, kes on teda jalaga löönud“. Pealeselle: ma olevat edev ja täispuhutud nagu alati. Kokkuvõttes ma olevat võtnud talt võimaluse proovida minuga kooselu – kuigi ta olevat peaaegu täiesti veendunud, et sellest poleks tulnud midagi välja. Jne. Isegi kui saaks üle sellest, et teatud „üleliiduline“, ükskõik kui paljudel võistlustel ta esimeseks on tulnudki, tol regattal osutub sugugi mitte esimeseks vaid koguni kolmandaks – Tõsi, me jutuajamine saavutas lõpuks vastastikust mõistmist püüdvä tooni ja me jõudsime selgusele: me tõesti ei sobi enam. Me lahkusime sõbralikult ning kavatsuseta lõpetada tutvust. Ning võin Sulle öelda (paraku või õnneks): olulisim, mis võis kõnelda Helgade kõrvutusel sinise kasuks (kusjuures ma ei mõtle „esinduslikkust“), see olulisim vahe puudub üldse.

No nii. Küsimus on klaar ja Gameši teine osa peaaegu valmis.¹³⁶ Lumeti platonism väljendus kõigepealt selles, et ta oma väidet tööküllusest ei kinnitanud ühegi konkreetse näpunäitega. Ses suhtes oli mu hiljutine jutuajamine Paul Rummo vennaga mõnevõrra viljakam.¹³⁷ Pealeselle, et ta tahtis tingimata tutvuda minu asjadega, soovitas ta hakata esialgu tegelema meie luulega kirjanduskriitilisest vinklist. Mu omaaegne kiri Paulile ja sedalaadi literatuura nappus olid soovituse lähtepunktiks.¹³⁸ Järjekordselt väga kena mees ja sellisena mulle mitte enam uusavastus. – Kus ma töötan? Kurb aga – mitte kuskil. Konjunktuur niisugune, et peale mõne asutuse mustapesupesemise kuskil juriskonsultuuris pole juura liinis midagi teha. Ja midagi sellist nagu üks 600-rublaline ekspediitorikoht kuskil kalandusasjanduse liinis mind ei veetle sugugi rohkem. Eriti aktiivseks otsinguks (või öieti otsinguks üldse) pole mul olnud ka võimalust (ja kuidas sa üldse otsid?) sest elame peamiselt Arukülas ja siinsed s.t. Tallinnas oleku päevad on pühendatud esmajoones vineeri + värnitsa jne hankimisele meie pööningsresidenti remondiks. Tänaagi toimetasin koju ahju plekkkesta ja aknaraamid selle bungalow¹³⁹ jaoks. –

Tahaks kangesti, et Sul sääl oleks vähem halb ja igav! Püüame Sulle nüüd üsna sagedasti kirjadega külla tulla. Fotosid esialgu veel polegi. Ega Su sõrm siis nüüd enam ometi haige ole?! Sa kirjuta sõnagi uutest nihkumistest meie säälses peres? Villem oli paari päeva eest naisele siia helistanud, et hakkab vist septembris tulema! Sina? Muide üks ta tütreist (tal ju on 2, eks ole?) haigestus siin samal päeval lastehalvatusse. Aga õnneks vist üsna kergel kujul. Li juures pole käinud. Kuulsime seda kõrvalt.¹⁴⁰ Anna andeks, aga pean rongile jooksuma. Jatkan õhtul Helga kirja sabas.

Soovin kõige paremat. Suur suur tänu raamatute saatmise vaeva eest – ja üleüldse.

Ei – usu, et Sinule ma ei tekita „uues olustikus“ mitte ühtki pettumust.

Sinu Jaan

¹³⁵ Oma järelehüüdes Paul Pedusaarele (1964) iseloomustab Kross teda nõnda: „Ei iial halvustavaid sõnu kaasinimeste kohta. [– –] Ei iial suuri sõnu: eetika, kohustused, printsiibid. Aga igas sõnas ja sammus kavatsematu loomupärane endastmõistetav sõnatu vaevumärgatav tõuge headuse, mõistmise ja kohusetundmise poole.“ (Käsikiri eravalduses).

¹³⁶ „Gameš“, Krossi poeem (käsikiri eravalduses), mille esimese poole ta avaldas pealkirja all „Ingel ja Annus. Kaks peatükki poeemist“ valikkogus „Voog ja kolmpii. Luuletusi 1938–1968“ (1971) ning hiljem oma kogutud teoste 17. köites „Luule“ (2005). Gameši (surmaingli) nime avaldatud osas enam ei esine.

¹³⁷ Jaan Rummo (1897–1960), ajakirjanik, pedagoog, lastekirjanduse uurija ja arendaja, Krossi poolt hinnatud ja armastatud emakeeleõpetaja algkoolipäevil (vt. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 70, 481).

¹³⁸ Vt. Tuna 2017, nr. 2, lk. 69 (mrk. 99).

¹³⁹ bangalo, kerge puumaja (ingl.).

¹⁴⁰ Arhitektuuri- ja kunstiajaloolane Villem Raam (1910–1996) naasis Siberist siiski alles mais 1956. Tema abikaasa oli Olga (Li) Raam (1910–1990), tema tütreid on keemik Helle Lippmaa (sünd. 1934) ja kunstiajaloolane Kaia Haamer (sünd. 1941).

24. Jaan Kross Alma Vaarmanile 2. VIII 1954.

Tallinnast Aabanisse augustis 1954¹⁴¹

Helga luges mulle praegu oma kirja ette. Sisult on ta ju hästi ammendav. Koguni nii, et ma enam nagu midagi lisada ei oskagi. Aga söimata sai ta mult selle eest, et too heinamaal ja Eva-ülikonnas kirjutatud kiri on ju peaaegu loetamatu! Ta küll püüdis end kaitsta ja „trükkis“ lugemisel pooled sõnad teist korda üle aga pidi lõpuks isegi möönma, et selline kiri võib rohkem vihastada kui rõõmustab.

Nii hull see asi loodetavasti siiski ei ole.

02. 8. 1954.

Eelmisele lõikele ma ei mäleta enam kuupäevagi panna aga see on igatahes sama, mis Helga viimasel kirjal. Mis ma siis Sulle meie viimastest uudistest nüüd räägin. Uudiseid lihtsalt ei ole. Elame endiselt Tallinnas ja Arukülas. Meie toakeses s.t. toakeses, mis meie omaks saab, käib praegu remont. Üks Helga tädipoeg paneb sinna parajasti ahju lammutatud maailmatu pliidiilahmaka asemele. Tuba on küll parajasti nii kõrge, et mina seal sirgelt seisma mahun. Aga muidu saab ta pärast ümberkohendamist väga kenaks. Noh, küllap Sa varsti seda kohvitassi juures ise vaatad.

Ilmad on lihtsalt fantastiliselt sandid. Igapäev lausa laristab vihma. Pikne on Tallinna ümbruses ja Tartus tublisti kurja teinud (seda küll juuli algupoolel) ja sooja on kah vaevalt-vaevalt. Päevitada pole me, loe ja usu, mitte ühte korralikku päevagi saanud. Nii et ilmade pärast hakka kas või Aabani tagasi igatsema. Aga muidu on elu siin ikka teisest mastist. Välja arvatud vahest see, et mingit vähegi huvitavat ja sobivat töö-otsa pole seni meile kumbalegi suhu jooksunud. Helgale pakuti inglise keele õpetaja kohta Järva Jaani – aga esiteks kardab ta õpetaja-ametit üldse ja, teiseks, ei raatsi ju jälle juba Tallinnast ära sõita. Palk oleks seal ju küll päris *ничего*¹⁴² aga vaevalt minul samas õnnestuks midagi mõistlikku leida ja kogu ümberasumine ning majapidamise lahutamine Helga omadest teeb asja liiga ebamugavaks ja kulukaks. Peaasi: Helga ei taha. Ja ma saan tast aru. Nüüd siis literatuura-konjunktuurist. Lumeti ammutootatud retsensiooni panen Sulle sellesse ümbrikku. Rummo¹⁴³ on seni lugenud 1) poolt Gameši, 2) kuulanud Tiitu¹⁴⁴ ja 3) lugenud üht artiklit, mis mul paari päeva eest valmis sai. Gameši tahtis ta enne lõplikku arvamuseavaldust veel põhjalikult läbi lugeda (ta luges kiiresti, minu juuresolekul). Ütles, et värss muidugi särab igast otsast, tõstatas küsimuse, kas pole värvidega kohati liiga pillavalt ümber käidud ning kahtles avaldamisvõimalustes. Viimaste kohta, nagu ta isegi möönis, on raske midagi öelda, kuni pole lõppu – kuni pole näha, kuhu nimelt autor välja tüürib. Igatahes arvas ta, et keskmine toimetaja sattub segadusse, kui ta viiakse taevasse ja kui talle seal viie minuti jooksul selgeks ei saa, et see sünnib kas paroodiaks või usuvastaseks propagandaks. Üldse ütles ta, et taevane asjandus olevat jätnud talle vähema mulje kui järgnev alates laiadest mändidest. Esialgu oli mul talle ümberkirjutatud kujul lugemiseks anda ainult loo valminud osa esimene pool, mis lõppes hetk enne reederit ja Annuse kokkupõrget pardal. Edasi lugessin talle ette kogu valmisoleva „Tiidu“. Sellega oli ta küll väga rahul. Nimetas seda mu passiks eesti nõukogude kirjandusse ja „meie aastate Oneginiks“ jne. Arvas, et kui mul õnnestub paigutada esimeses peatükis Tiidu karakterisse üsna pisut senisest rohkem ja selgemalt Tiidu hilisema übersünni eeldusi ning lõpetada siis lugu samal poeetilisel tasemel nagu on valmisoleval poolel, olevat see „sündmus“ ning ma maabuvat sellega otse keset eesti kirjandust. Vähemalt niipalju head „professionaalses“ liinis. Halvem oli lugu mu artikliga. Kirjutasin ju Sulle vist juba, et

¹⁴¹ Vaarmani juurdekirjutus.

¹⁴² pole viga, üsna hea (vn.).

¹⁴³ Ilmselt Jaan Rummo.

¹⁴⁴ „Tiit Pagu“, Krossi arvatavasti pooleli jäänud ja avaldamata värssromaan ligi 3700 värssis (käsikiri eravalduses). Vt. J. Undusk. Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks. Asumisaastad 1951–1954, lk. 65–66.

Rummo soovitas tegelda luulekriitilise artikli alal. Ta osutas mulle möödaminnes ühe Beekmanni luuletuse materjaliks. Aga ega's mulle väikestest suutäitest piisa. Võtsin möödunud nädalal kätte Schmuuli „Mina – kommunistlik noor“ ja sarjasin selle luuletehnilise külje üsna põhjalikult läbi. Tööd oli sellega päris kõvasti. Trügisin asja huvides isegi Riiklikku Raamatukokku, mis nüüd asub endises Välisministeeriumi hoones. Kirjutasin selle asja umbes Lumetile – P. Rummole saadetud kirjade laadis aga mitte kirjana vaid ikka artikli kujul. Sai igavene lohe – 12 lehekülge (din) masin-kirja (oota, otsin parema sule). (Nii, parem ta küll palju ei ole aga olemasolevaist parim). Rummo luges ta läbi (muidugi mitte ametisikuna vaid konjunktuuritundjana) ja ütles: pole mõtet proovida avaldamist. Schmuuli puudusi käsitlev asi avaldataks – võib-olla – ainult siis, kui see käsitleks üksnes jämedaid vigu. Kui aga tegeldakse ka vaieldavate finessidega, siis näeks iga toimetus selles ainult autoriteediuuristamise katset.¹⁴⁵ Nii. No aga ütle, kuidas siis teha poolikut tööd ja puudutada ainult jämedaid vigu üksnes selleks, et niimoodi ehk poeks trükivalguse kätte välja?! Спасибо!¹⁴⁶ Tegin nüüd nii: kirjutasin viksi kaaskirja ja saatsin selle pataka Schmuuli enda kätte. Rummo arvas, et ainult nii võiks sest olla kasu.

Sihukene on esialgu situaatsia¹⁴⁷ selles liinis.¹⁴⁸

Nõnda. Eile õhtul sai see artikli asjandus katuse alla. Eile päeval oli too vestlus Rummoga. Vatrasiime tervelt seitse tundi. Millest, see on ju eelmistel lehtedel kirjas.

Ema elab vana viisi. Kaebab ikka tervise üle aga esialgu midagi halvemat ei ole. Moraalselt tunneb end pärast seda, kus me nüüd üsna tihti teda külastamas käime, muidugi paremini.

Üldse, tead, mis puudub: see optimistlik, avar, särtsakas õhkkond, mis oleks kohe olemas, kui ümber oleks sinusuguseid toredaid „narre“. Nähtavasti ma lõin endale Aabani juba kujutluse, et on tarvis ainult sattuda „vabade“ inimeste hulka – ja sääl on kõik aina niisugused. Võta näpust. Headusest pole tõesti puudust aga pimedust, eelarvamusi on vähemalt sama palju. Ei, ma ei taha öelda, et ma oleksin kogenud isiklike ebamugavusi. Nii mu uues kodus kui ka mujal koheldakse mind hästi. Kodus lausa koormava soojusega. Aga atmosfääris – just atmosfääris laiemas mõttes – puudub see, see noh, tead see, mille leidmiseks on parem lugeda raamatuid.

Ilus. Loodetavasti mul õnnestub tuhnida see pikapeale välja ka elus eneses.

Nõnda. Kirjuta! Ära arva, et meie siin (ja küllap vist mina ikka ennekõike) ootame Su kirju vähema huviga kui Sina seal meie omi. Kirjuta kõigest! Meeleolust, sörmest, tervisest. Kas Villu on Moskvasse tagasi jõudnud?¹⁴⁹ Kas on uudiseid? Mis teevad Paul ja Ida?¹⁵⁰ Tervita neid meie poolt. Kas on veel kedagi vabastatud? Mis räägivad „vabastamiskõlakad“? Kas Sinu vanamees¹⁵¹ on saanud passi? Kes veel?

Ja ela ise samuti nagu soovisid meile – nii hästi kui vähegi võid.

Kõige paremat
Sinu Jaan

¹⁴⁵ Juhan Smuul oli 1953–1971 Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu (al. 1958 Eesti NSV Kirjanike Liidu) esimees. ¹⁴⁶ tänan! (vn.).

¹⁴⁷ olukord (vn.).

¹⁴⁸ Krossi kaaskiri Smuulile on dateeritud 4. augustiga 1954. Nii see kui ka käsitlus ise pealkirjaga „Luuletehnilisi märkmeid Juhan Schmuuli poemist „Mina – kommunistlik noor““ on käsikirjas säilinud. Oma tolle aja maneerile truuks jäädes esitab Kross veidi pingutatult kriitilise eritluse, milles on ka palju tabavat. Kirjandusloolist huvi võiks pakkuda teksti lõpetav üldhinnang: „Ülaltoodud väidete üsna suure osa kohta võib nende ridade lugeja öelda: targutatagu kuis tahes – aga Schmuuli luule on ikkagi tore ja kisub ikkagi kaasa. Lugejal on õigus. Poemis „Mina – kommunistlik noor“ haarab Schmuul meid järjekordselt oma jõulise talendiga ja võib-olla veelgi enam – sest see on meil haruldasem kui anne – oma lausa ainulaadse siirusega. Käesolevad märkmed ei vaidle sellele vastu. Nad tahavad ainult öelda: kõik hea on seda parem, mida parem ta on ka tehniliselt pisiasjus.“ (lk. 12, käsikiri eravalduses).

¹⁴⁹ Villu Silber (1932–1984), Vaarmani poeg, kes sai nime Vilhelmine Klementi hüüdnime järgi (vt. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 523–525).

¹⁵⁰ Vt. mrk. 127.

¹⁵¹ Vaarmani lisandus: „hambatehnik“.

25. Alma Vaarman Jaan Krossile, august 1954.¹⁵²

Kallis Helga–Jaan!

On käes „bulla“ ja kaks kirja. Nii võib tega juba leppida.

Ma võiks ka treida nüüd bullat küll aga vaat aega on vähe. Vanamees sai passi ja sõidab siis nüüd puhkusele – 20. VIII. Üks nädal otsa ta siis öösel ei magand ainult sellepärast, et ma polnud nõus jääma ilma palgata ta tsitadelli vahiks. Tema jälle kuidagi ei leidnud võimaliku olevat mulle selle eest ka midagi maksta peale prii korteri. Ja vaata – ta võitis. Sest ma hakkasin mõtlema, et mul nii kui nii tööd ei ole, oma sõrmega ma enam isegi kartulate peale minna ei saa, et olgu mul siis ometi kortergi hooletu ja täna andsin nõusoleku et ma jään ja homme kolin siis ära siit veriarmsalt Кустарнайт.¹⁵³ Nii et: passin maja, võtan üles juurvilja, kartulad, „pakin“ kõik keldrisse jne. jne. – prii korteri eest. Ei noh kui vanamehe pea poleks töötand ega ta siis tsitadelli omanik poleks olnud. Ja mina? Mitte üksi see, vaid ka see, et mul hakkas lihtsalt inimlikult kahju oma naabrinnast ja sellepärast võtan ma ka tema sinna kaasa. Nii et: küürie eleisson¹⁵⁴ ja need teised sõnad!

Sõrmega on jälle lugu nii et – et, et, et! Kasvas kinni, side võeti ära ja nägi ta siis välja nii et Paul (kes oli siis veel siin) pööras pea ära ja muheles: mitte sõrmeotsa vaid ühte teist otsa tuletavat meelde. Läind mu viimane ilu, mõtlesin aga с ним,¹⁵⁵ peaasi et ei valuta. Kussa! 4–5 päeva pärast, paistes, punane ja valutab. Läksin kirurgi juure, ta vaatas rohkem mind kui sõrme ja ütles: „потерпите, а то как начнут опять резать то будет без конца“¹⁵⁶. Vastasin: „значит, хороший хирург талантливо мне испортил палец“¹⁵⁷ – „Всякое бывает.“¹⁵⁸ – lõpetas ta jutu. Nii ma siis nüüd patseerin, sõrm nagu imeväärne tonts oda ikka õieli. Vahel seon teist, vahel jälle võtan lahti ja ohkan, et peaks uneski nägema kuis kõige paremini seda „панарица“¹⁵⁹ siis nüüd likvideerida. Jällegi on õigus mu emal. Kui Su kiri, Helga, tuli olin ma parajasti kodus voodis. See on pärast kirurgi ja ma vihastasin enese haigeks. No vot¹⁶⁰ voodis ma lugesin ta küll kaks korda läbi aga nüüd ma enam ei või ja siis ei ole ma ka kindel kas ma kõik kirja panen mille vastu Sa seal huvi tundsid.

Kassi lugu mäletan kindlasti, sest Lont on mu südamel siiani. Kass läks kolmandal päeval ära. Vaat eks ta sinder oli ikka väga harjund inimestega ja kui teda siis keegi enam ei „boaks“ soovind ega raasuke sieltsis sõõnd mõtles ta oma kassiaruga, et see elu pole enam sittagi väärt. Keegi ei tea ju millal ta täpselt läks ja kuhu. Kadus ära ja kõik. Lihtsalt mainimisväärne ülalpidamine. Lonti pole enam vaatamas käind ega lähe ka. Tulin enesele sootu narr ette, kui pisaraid pidama ei saand. – Saša loosse ka mingit selgust pole saand. Et aga kõik väga seda poomise lugu räägivad siis võib olla, et tal ehk villand sai. Ta peatus ju Ida pool, sõitis Matvejevskisse¹⁶¹ ja olla siis kahe päeva pärast tagasi olnud (kui perenaise jutt õige on). Kas ta siis Evile pole kirjutand?

Mis teil seal Moskva einelauas siis juhtus? Olite pesemata ja ei lastud sisse või? Naersime Idaga südamest.

Kell on pool üks öösel. Kui ma nüüd jätan siis jääb nõnda ja jääb kauaks. Vaat see silmaarsti saatan võttis ka aja ära. Ömblesin talle ta instrumentide kastile riide ümber, et¹⁶² posti panna. Ta sai passi – lõpuks! – ja sõidab ülehommepoja juure.

¹⁵² Eravalduses. Kiri on kirjutatud enne 20. augustit 1954.

¹⁵³ Kustarnaja tänavalt (vn.).

¹⁵⁴ kyrie eleison – issand halasta (kr.); katoliku jumalateenistuses kasutatav palvehüüe.

¹⁵⁵ (бор) с ним – (jumal) temaga (vn.).

¹⁵⁶ kannatage ära, sest kui hakkavad jälle lõikama, siis pole sel lõppu (vn.).

¹⁵⁷ niisiis rikkus hea kirurg mu sõrme andekalt ära (vn.).

¹⁵⁸ kõike juhtub (vn.).

¹⁵⁹ Imselt панариций – panariitsium, sõrmemädapõletik (vn.).

¹⁶⁰ noh siis (vn.).

¹⁶¹ Võib-olla Matvejevka küla Abani rajoonis.

¹⁶² Sõna „et“ kohale on tehtud rist ringis, mis näitab ilmselt paika paberil, kus Vaarman tappis liblika (vt. järgmine mrk.).

Ida on ikka siin. Paul juba kaks nädalat Krasnojarskis. Ei tee tööd ega midagi. Sellepärast et kui minna eriala peale, peab tegema lepingu, ta tahab aga Eestisse sõita ja siis otsib „otsi“ et teeraha teenida. Nii et Ida siin ilma rahata ja tema seal. Ootab et Ida passi saaks ja siis sõita võiks või ma ka juba enam aru ei saa mida ta ootab. (Lõin praegu liblika surnuks kirja peal,¹⁶³ uks lahti ja sumiseb neid mis kole. Meil ju enneolemata kuumus ja suvi ning suvi. Tõutab tulla tore sügis.)

Nii et homme ma saadan selle kirja ära ja panen ka Lumeti oma (võib olla) juure. Oma kommentaare praegu ei jõua saata aga kohe kui mahti saan, kirjutan. Elekter hakkab lõppema ja kõik asemel veel tegemata jne. jne.¹⁶⁴ Nii et – poka!¹⁶⁵

Olengi selle pika puldi taga telegrafis.¹⁶⁶ Vanamees saatis oma prouale sünnipäeva telegrammi. Nüüd lähen ostan riidet et saata ära ta pakid, siis turule, siis kodu kana tapma, lõunat tegema. Nii et võtke siis seda kirja kui tahet varsti jälle kirjutada. Lumeti kirja saadan varsti.

Alma

P.S. Kui kauaks oli tellitud leht{,} Helga? Postiljon on puhkusel ja ma arvan, et ehk sellepärast ei saa enam.

A.

26. Jaan Kross Alma Vaarmanile 24. VIII 1954.

24. 8. 54.

Kallis Alma,

Sinu kiri saabus üleleile. Olgu see kaart kohe esimese hooga ka meiepoolse kirjutamistahte tõendiks. Homme panen kirja hakkama. Nojah: ikka see Sinu saamatus omaenda asjade ajamisel! Sul ju tarvisenuks vaid vanamehele öelda, et kui ta Sulle palka ei maksa, pead leidma endale töö ega saa ööd-päevad ta tsitadelli valvata ... Kindlasti maksnuks ta Sulle. Ja siis – Balkovskaja. Et Sul tast „inimlikult kahju hakkas“ on ju kole tubli. Aga nüüd hakkab meil siin Sust endast „inimlikult kahju“. Mis neetud jant see Sinu sõrmega siis on?! Keegi peab sellises arstide nina all vussiminekus ikka kindlasti süüdi olema! – Tööd ikka veel pole. Ega ma teda ka eriti ei otsi. Hõljub praegu silmapiiril üks kohakene Ajaloomuuseumis. Helga vist läheb sinna. Mina rassin päevad otsa Tiidu kallal. Edeneb – raisk! Mis Rummo tema kohta ütles, seda ma ju Sulle juba kirjutasin. Praegu on tema käes Gameši teine pool (Sulle uut osa seal väga palju ei ole). Varsti kuulen, mis ta arvab. Igatahes oli ta Tiiduga võrreldes jahe. Üldse näib toimetuste taip olevat kitsavõitu. Moe pärast ohatakse, et miks pole kuskil midagi Gorki „Tütarlapse ja surma“ taolist, aga kui keegi prooviks, kardan, kääksuks enam, et elukauge.¹⁶⁷

Olgu seks korraks.

Kõike head
Jaan

27. Jaan Kross Alma Vaarmanile 26. VIII – 3. IX 1954.¹⁶⁸

26. 8. 54.

Kallis Alma,

Istun järjekordselt ikka tollesama laenatud masina taga ja jandan Tiiduga. Muusa on pahunud ja ma vahetan ta Sinu vastu ümber.

¹⁶³ Siinkohal taas rist ringis (vt. eelmine mrk.).

¹⁶⁴ Kell üks öösel lülitati Abanis elekter välja.

¹⁶⁵ nägemist! (vn.).

¹⁶⁶ Siit kiri kuni lõpuni teist värvi (lilla) tindiga.

¹⁶⁷ Maksim Gorki muinasjutulaadse lühipoeemi „Tütarlaps ja surm“ (1892) kohta kirjutas diktaator Stalin isiklikult 1931. aastal, et see on „kõvem asi“ kui Goethe „Faust“.

¹⁶⁸ Kirja ülaservas Vaarmani märkus: „JK ja naiste mood ...“.

Uut pole siin viimase nädala jooksul juhtunud mitte kübetki. Sellest on ju juba üle nädala, kui teiskordselt ujus meile Rudolf.¹⁶⁹ Ta käis – ma sellest Sulle vist veel ei kirjutanud – oma 40-ndal aastal ilmunud tõlke ja omaaegse lepinguga Riiklikus Kirjastuses tööd taotlemas. Anti talle kaasa meelest läinud autori „Dni našei žiznji“ ja kästi teha seitsme-leheküljeline tõlkeproov.¹⁷⁰ Ta tegi ja tõi siia läbivaatamiseks. Võrdlemisi košer. Nädala pärast ootab vastust. Kui näkkab, on kindlustatud töö umbes aastaks ja üsnagi korralikud rahad. – Lööd muidugi kaks kätt kokku ja küsid, miks mina ei tee umbes sama?! Tjaa. Esiteks pole mul ette näidata mingeid nõukogude ajal ilmunud originaale või tõlkeidki. „Tänavalt“ võib sama põhjendatud pretensiooniga minna kirjastusse igatüki. Ja teiseks ... teiseks pole ma oma enda asjade joendamisel Sinust mainimisväärselt andekam ...

Tiit igatahes edeneb. Arvestades Sinu omaaegseid ja Rummo nüüdseid soovitusi, mis kattusid mitte ainult omavahel vaid ka mu enda arvamusega, täiendasin pisut Tiidu karakteristikat. Usun, et ta on senisest natuke vähem pealiskaudne. Temas on nüüd ehk tsipa enam eeldusi edasiseks ümbersünniks. Ainult e e l d u s i, teadagi. Rohkem ei tohi tas olla. Muidu on ta enne „valmis“ kui mina temaga valmis saan. Ja milleks siis üldse terve mu eepos –?! Kuidas Sulle tundub vahelebitusena esimeses peatükis:

Et vahest, pärast pidusid,
ta järsku konvendist võis minna,
täis tühjustunde idusid
käis mööda tüütult-tolmust linna,
läks koju, unustas kommerši
ja soris Shaw'd või Maeterlinck'i
või ümises mõnd Suits'u värssi
ning konvendi pronksukselinki
ei puudutand kolm päeva – see
veel teda paremaks ei tee
kui ta just oli, nagu seegi,
et kõnelendudel ta säras
healt särtsult rohkem kui vast keegi
ning Esinduses nõngelt jãras
neil ajal levinud ideed
üldtudengkondlikest karteldest.
Sa eksid, lugeja, kui sellest
liig laiu jãreldusi teed.

Jah – uuele Belinskile
ma ütlen: õilis sõber, ära
mu tudeng-tegelinskile
loo ümber ideaalset sära!
Tãis indu avastada üllust,
kus seda pole – ära otsi
tas mõista-antud mõtteküllust,
ideelist tunglemist ja trotsi – –
Neid voorusi tas suurt ei leita.

¹⁶⁹ Ilmselt Rudolf Aller (1913–2002), mitmekülgne Pärnu literaat, kellega Kross oli tutvunud asumisel Abanis (vt. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 377 jm.). Vangistuse (1940–1946) ja asumisaja (1949–1954) vahel oli Aller aastaül 1946–1948 töötanud kirjastuse „Teaduslik Kirjandus“ tõlkijana ning eestindanud Aleksandr Roskini biograafia „Maksim Gorki“ (1948).

¹⁷⁰ Vera Ketlinskaja „Meie elu päevad“ (1952) ilmus eesti keeles 1959 (tlk. Raid Paavel).

Kuid samal ajal ära eita,
et tubli annus selget aru
ning lihtsuse veel terved kündid
ja teatav pühapäeva-varu
tõtt nõudvat ausust – need on mündid,
mis, lebadeski rämpsus maas,
meis kaua lõplikult ei rikne.
Ränk, põletav ja rookiv pikne
võib pesta need meis puhtaks taas.¹⁷¹

Ühtlasi süvendasin ma mõnevõrra Tiidu–Lo tutvust tolle kirja-afääri eel. Seda on vist tõepoolest natuke vaja, et säästa Lod-vaesekest liiga ränga parteilise noomituse eest. Ehkki ma ei mõista, miks Lo taoline tüdruk ei tohi kord bona fide eksida – ja isegi üsna raskelt – konspiratsioonireegli vastu ... ei elus ega literatuuris!

Nende kohendustega arvan end olevat valmis. Praegu venitan kuuendat peatükki. Kärpisin säält mõned osad, mis mulle endale korraga tundusid liiglihalised. Varsti on peatükk igatahes valmis. Töö läheb päris ladasalt. Umbes kahekordne Majakovski päevanorm. Temal oli tsirka 10 rida. No nii jätkub.

Kas Abanis pole tõesti mitte midagi kuulda „raskemate kontingentide“ vabanemisest? Siin liigub nüüd üsna laialt kuulduisi mitmesugust juriidilist sorti istujate-asujate peatsest astuma-hakkamisest. Paremalt ja vasakult kõneldakse värskeist kirjadedest – „Paberid on korras“, „septembris saabun“, „oktoobris hakkame tulema“ jne. Jne. Ja S i n a ?! Kas Villult on teateid? Või osutub mu „prohvetlik moment“ tõesti tühjaks?! Ei või olla!

Olen Sulle ikka veel võlgu „uustõusikluse“ definitsiooni. Tõusiklus on tõusiklus. Uus on selles see, et vana ühiskond vana tõusiklusega oli nimelt see vana, uus uuega aga pole see tõeline uus. Oli halb, et vana vastu polnud mõtetki võidelda. Ning on halb, et uue vastu on vaja. Näited? Ma toon Sulle ühe, mida on tiritud juba mööda estraadegi. Leberecht sõidab ringi ererohelises „Buick“-limusiinis.¹⁷² Neljakümnetuhandeline „Zim“, milliseid siin on väga palju, polnud talle küllalt efektne. Rääkimata „Pobedast“ või „Moskvitšist“. Sellevõrra sarjati toda lugu raadioski. Ma ei tea, kas seal oli juttu sellest (ega evi muidugi ka dokumentaalseid andmeid), et seltsimehe autojuht, kel on kohustus ava-

¹⁷¹ „Tiit Pagu“, I peatükk, 7. ja 8. stroof.

¹⁷² 1949. aastal Stalini preemiaga auhinnatud kirjanik Hans Leberecht (1910–1960) oli tõesti roheline ameerika „Buick“, mitte saksa „Porsche“, nagu Kross oma mälestustes pakub (vrd. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 575). Värsromaanis „Tiit Pagu“ seob Kross rohelse „Buicki“ motiivi tõusikupojast tegelinskiga, kel nimeks Carolus Köhk („Ent, möödudes ta kõnevoolest / peab pisut tehtama siin juttu / ju kirjeldamaks ka Carolust – / Köhn. Kehklev. Kaame. Peen. Ja peps. / Hoolt vurrudes ja maniküüris. / Poesell – kes Kröösust miniatüüris / ei meenutanud tõesti teps!“ – „Tiit Pagu“, 134. stroof):

... säääl – mis säääl teda puudutas?!

Mis ajas talle näkku vere?!

Büroo peatrepil tuututas

mürkroheline „Buick“. Ta kere,

refraktorite silmad pungis,

kui külm ja hiilgav hiiglakonn

teelt-kobivasse summa tungis –

tuut! tuut! Ning autos – mis see on?! –

ta nägi säääl – üll peen hall mantel,

siidlipsus helkiv kuldтарantel,

suus sigarett – C a r o l u s K ö h k u !

Summ vandus: „Ajab, raisk kui loomi!“ –

ja taandus ... Higist paksu õhku

jäi suutäis „Memphise“ aroomi ...

(„Tiit Pagu“, 206. stroof).

Hans Leberechti „Buick“ eest- ja tagantvaates. Repro

da-sulgeda masina uksi, et peremehe progresseerund muusa ei tarvitseks määrada oma väikest valget kätt, saab 800 rubla kuus. Vähemasti ekspuaterimissüüdistus ei tule kõne alla! Üldse: Tallinn ja automargid: erikaaluga inimesed algavad „Pobedast“, „Zimi“ puhul öeldakse mnjaa ... „Moskvitši“ puhul lihtsalt nohisetakse, sest vähem kui „Moskvitš“ on lihtsalt ebasünnis! Kuid neid viimaseid on ka tõesti jalaga segada. Ja see on tore. Sest olgu neid igandite uudisõisi kui palju tahes, vähemasti uutest masinatest on neid vähem. Kas ka siiralt uutest teadvustest – seda ma praegu veel ei tea. Ent jätkub tõusikuist. Küllap neist saadakse jagu. Räägin parem hobustest, sest viimaseid on palju vähem. Jah, hobune, kelle kabjaplaginata ja junnideta me vanad munakivitanavad nagu polegi nad ise, on muutunud tõeliseks harulduseks. Ning muidugi ka plagin ja junnid. Kui kuuled hobust mõeldavat, tõttad aknale vaatama, sest iga päev seda ei näe. Heine kurb ennustus hirnajatetõu suhtes on igatahes Tallinnas tõeks saanud.¹⁷³ Kui pole hobuseid, pole muidugi ka voorimehi. „Pobedad“ on neelanud ära kogu nagiseva fiaakriromantika. Suvel see ei häiri, sest taksosid on eeskujulikult palju ja nende mugavuse, kiiruse ning odavusega ei kannataks troskad mingit võrdlust. Aga talviselle toredaile saanisõitudele puristavate setukatega ja lõbusate kuljustega on tuututatud asjalikult lõpp peale. Kahju!

Ka tänavad ise, hooneist rääkimata, on suurelt osalt tundmatuseni muutunud. Aina asfalt. Tänavatega on küll omajagu pahandust: gasifitseerimine käib täie hooga ja vastne sillutis kistakse gaasitorustiku panemiseks hiiglapikkade kraavide tegemisel uuesti üles. Paljude „soome-ugri kinnisus“ võttis ta algul muidugi küllalt umbusklikult vastu – selle gaasi ikka. Tekitavat muudkui mürgitusi, haisevat ja olevat üldse üks uus ja selletõttu kahtlane värk ... Aga nüüd on juba ka pahuraimad pannipläristajad ta odavuse ja mugavusega veendud.

Tõusikud, hobused, tänavad ... Aga inimesed? Gaas ... Aga õhk?

Töötatakse, teadagi. Ehitatakse. Ja see on hea ja sellepärast ei maksagi sellest rääkida. Seda loetagu lehest. Rääkima peaks sellest, millise s u h t u m i s e g a ehitatakse. See on asja nõrgim koht. Ma ei mõtle seda, et parkettpõrandad siinseal lagunevat, kraanid ei tööta ja VC-d on, võibolla, unustatud projekteerimata. Mõtlen seda, et uskumatult suur osa inimesi laob oma müürinurka, tahub oma trepiastet, krohvib oma laeraasukest – ja võibolla teeb oma tööd isegi ülihästi aga – h o o n e t e i näe. Müürsepi arhitekte on palju. Arhitektist müürseppi – kui palju on neid – –?

Uued tüübid? Kõik hea on juba raamatuist tuttav. Vähemasti kõik hea, mis mulle on silma hakanud. U u s selles heas on vahest ainult see, et ta elus pole nii hea nagu raamatuis ning et teda elus pole nii palju nagu kirjanduses. Silmatorkavaim kirjandusliku eeltutvustusega uudistüüpidest on minu arvates üks. See on laiahäälne, hästi söönud ja enamasti ka raseeritud, juba lipsu siduda oskav keskastme töötaja, majanduses ja administratsioonis aga peamiselt esimeses. Põhiliselt on

¹⁷³ Ilmselt vihje Heinrich Heine luuletusele „Hobune ja eesel“ (*Pferd und Esel*).

see väikeärimehe ja pisispekulandi metamorfoos. Tema ametalane edu põhineb professionaalsel ladususel klientuuriga. Kodanlikul ajal tagas see kasu ja nüüd populaarsuse. Tema majanduslik edu põhineb šnitivaistul. Tal on vähemalt „Moskvitš“ aga tõenäoselt „Pobeda“. Ta loeb ajalehti. Ta suvitab kui mitte Krimmis siis vähemalt Pärnus. Ja kui ta mõnelt ametkohalt lahkub – või selleks sunnitud on – võib ta muretult aastakese puhata ...¹⁷⁴ I d e i d on tal märgatavalt vähem kui küünute all saasta, sest lipsust maniküürini on ikkagi tükk teed. Aga varem-hiljem käib ta selle ära. Ja siis pole tal kumbagi.¹⁷⁵

Spetsiaalselt Sulle kui naissoo entusiastlikule eestvõitlejale pean panema kirja ühe tähelepaneku: naised on siiski ühiskonna progressiivsem osa. Olgu hoonestus, liiklus, tempo arenenud kuitahes palju – kõige enam on arenenud naiste riietustase! Kuigi vähem siis mitte vähe, muide, ka meeste oma. Oi – kui saaks ideoloogiast teha moeprobleemi, siis oleks kõik poole aastaga korras! Tööpoolest – traatnõeltega pupusoengud, eredad ühevärvilised melaneeskleidisolakad ja sinised sokid mustadel prantsuse kontsadel ning „Belaja notš“,¹⁷⁶ mis võttis viieltkümnele meetrile kuulmise ja nägemise – see kõik tundub olevat kaugemal kui vanaemade krinoliinid või pastlad ... Milline näeb umbes välja keskmine Tallinna kaunitar? Kujutle – Asi algab kindlasti „rahusoenguga“. See viimane on uskumatult kohev ja igal sammul nõksatusega kaasahõljuv pilv mitte just poisipäisi aga võrdlemisi lühikesi juukseid tillukeste elektrilokikeste kiharais. Nägu on kümme juhtkirja kosmeetilise keemia hiiglaedust. Järgneb sageli näiteks ülipeene must-valge ruuduga riidest kleit õlgadega, mis on madalad ja ludus täpselt nagu ampiiriaegseil tualettidel, suhteliselt kõrgele toodud herilasepihaga, millelt langev seelikukelluke, ulatudes sääre ülemise kolmandikuni, oma „klošidest“ hoolimata ei varja midagi tema poolt kaetava torso võludest. Edasi tulevad kaproonsukad musta kannatikandiga, mille kõrgus võib ulatuda viieteistkümneme sentimeetrini. Ja lõpeb see pahandus näiteks mustade lakkkingadega paksudel valgetel taldadel, kingadega, mille kannad kindlasti on lahtised ning milliseid hoiavad jalas pikantsesti ümber pahkluude kinnituvad rihmakesed. Kui Sa nüüd küllaldase täpsusega kujutled sinna juure huulepulga järgi valitud küüntevärvi ning reipasti puusa ja kaenlaaluse poolteel viipuva valgest lakknahast käe-õla-raha-moekoti, hästi suure ja särava, siis on ta Sul peamistes joontes käes, see tänase Tallinna keskmine kaunitar.

Aitab! Meestest edaspidi.

Nojah. Meie poeetiline mansard on peaaegu valmis. Eile õhtust kella üheteistkümnest kuni täna hommiku kella viieni toimus tapetseerimine, millest ka nende ridade klõpsutaja kõige eesrindlikumal viisil osa võttis. Praegu värvitakse põrandat. Varsti võib lokaali sisse „kohvitada“. Oled Sa seks ajaks kohal?!

Suurim perekondlik sündmus on – tema juurdekasv. Ei – vabanda – kassipoja võrra! Hirmus tore ja aktiivne loomake. Nimi – Kikk. Aga temast küllap kirjutab Helga Sulle sama üksikasjaliselt nagu mina Tallinna daamidest ...

Mis veel? Vist esialgu mitte midagi.

Kirjuta pikalt-pikalt ja laialt-laialt! Millest, seda tead isegi.

Ikka kõige paremat ja head viimaste nädalate kannatlikkust – sest ma ikka usun tõesti, et – – –

Sinu Jaan

03. 9. 54.

Sõitsin suure kiiruga Arukülla ja see kiri jäi tänaseni siia vedelema. Näed, milline lohakus! Vahepeal saabus juba Su kiri koos Lumeti retsensiooniga. Varsti vastan.

Jaan.

¹⁷⁴ Kirja serval Vaarmani märkus: „No ütle – siis!“

¹⁷⁵ Vaarmani märkus rea lõpus: „No-no ...“.

¹⁷⁶ 1930. aastail Nõukogude Liidus moodi läinud lõhnaõli „Valge öö“.

28. Alma Vaarman Jaan Krossile 22. VIII 1954.¹⁷⁷

Aabanis, 22 Augustil 1954

Kallis Jaan!

Nüüd on siis asi niikaugel, et olen Kustarnajas № 9. Suures köögis, ukse kõrval, paremat kätt, on mu топчан¹⁷⁸ sinise kattega. Seinal ruuduline rätik. Nõjatan (nüüd juba nõjatasin) patjade virnale (Ida oma patjadega on ka siin, sellest allpool) ja hakkam realselt – mõttes olen seda teind sestmaalt kui kirja sain – Sulle vastama. Esialgul pliatsiga (nüüd on juba 22⁰⁰ kui asun ümberkirjutama ja kahetsen, et kohe tindiga ei kirjutand) sest mõtteid on niipalju, et kardan neisse eksida kui mühavassee laande. Eila lõpetasin ümberkolimise, (aknakardinad ja lambivari on veel Kustarnajas, usku {= justkui} nagu otsisin põhjust, et veel kord minna) vanamehe saatmise lõpu, uue üürniku ja Ida ümberkolimine siia, käisime siis Idaga eila saunas, täna turul, tegin lõuna juba kolmele, pesin nõud. Väljas sajab hommikust saati järelejätmatult vihma (siiamaani olid haruldased ilmad) nii et on все данные¹⁷⁹ pühendada kogu see esimene vaba pühapäeva õhtupoolik Sulle, mida siis ka teen.

Lugesin jälle läbi Su kirjad ja Lumeti retsensiooni.¹⁸⁰ Algan viimasest. Motto: kui üksteisele suhtutakse ausalt, öeldakse karmid tõesed. Nii et – Lumetiga olen ma nõus väljaarvatud: „Ma usun, et Teie peate võitma need sisetakistused mis Teil ehk veel olemas on.“ Ma asendaks sellega: vaim on valmis aga liha on nõder.

Kõige õigem, minu meelest, on see: „püüate öelda mõistu“ –

Kas on juhus et kas või kaks inimest ütlevad sulle ühte ja sama? See on mu meelest su peaviga mis on tingitud:

- 1) Sind võib mäng sõnadega („Kas pole värssidega liig pillavalt ringi käidud“ – Rummo)
- 2) Armastus kõige ilusa vastu ja vähene meie igapäevase jaatava elu tundmine viib Su selleni, et aetud loomistungist vald meisterlikku vormi vähe elulise teema.

Sinu mõistuse, ande (kiitsin liiga, jätan vahele) taustal jääb sarnane looming arusaamataks – neile kes Sind vähe tunnevad. Kas Sa oled lugenud Gladkovi artiklit „Kõige tähtsamast“? (Sirp ja Vasar № 31, 30 juuli 1954) Loe läbi tähelepaneliku, ütlen, südamega.

Miks suhtuda halvakspevalt, vähemhindavalt nendesse kes töötavad maal, meie päivil, tähendab, kolhoosis (Helga traktoripõrin!) või on üldse elu väljaspool töö mõistet? Vanasti jaa, nüüd mitte. Võta ära meie inimeselt töö kui elu kohe kaotab mõtte. Teha aga nii et see elu pole mitte ainult traktoripõrin vaat selleks on vaja teda tunda! Miks ei võiks sündida ballaad kus kolhoositar sattub küünivaremetele kus Kolovere krahv põletas ära ta ema-ema.¹⁸¹ Vastandada kaks maailma. Ehk: sel aastal sai ENSV 400 kombaini, Villu¹⁸² tädi aga pidi olema kartuli vao otsas kui päike tõusis! Suurt ja avarat, uut, julget ja tulist on maal palju, et võimalikuks on saand elust teha muinasjutulik Põllumajanduse näitus Moskvast.

See pole ei propaganda ega sõnakõlks, et kirjanik on kasvataja, s.t. ta sõna peab minema südamesse ja jääma meele. Kirjanik käib ja elab ühiskonnas kui armastaja isa oma perekonnas. Tä peab oskama läheneda targalt, külgetõmbavalt-omapäraselt. Nii nagu Jaan Kross tunneb Tiitu Tartus. Tiit läheb igale südamesse, jääb meelde ja paneb rõõmsalt imestama. – Lugesin Rummo arvamust ja olen uhke. Muide, kas Kustarnajas kah vahel ei räägitud et tuleks selgemalt põhjendada Tiidu ümbersünni eeldustest, hm, hm!!

¹⁷⁷ Eravalduses.

¹⁷⁸ топчан – koiku (vn.).

¹⁷⁹ kõik eeldused (vn.).

¹⁸⁰ Vt. Krossi kiri Vaarmanile 26. VII 1954.

¹⁸¹ Imselt vihje Lääne-Eesti talupoegade 1560. aasta ehk nn. Koluvere mässule (ülestõusule) ja sellele järgnenud karistamisele. Talupoegade vägi purustati Koluvere linnuse piiramisel. Kross kujutab mässi ja Koluvere lahingut romaani „Kolme katku vahel“ teises osas (1972).

¹⁸² Vilhelmine Klementi, vt. mrk. 72 kirjavahetuse eelmises osas.

Tundes Sind ja meie tänapäeva julgen piltlikult öelda: kui tänapäeva kirjanik oled alles kolmandas klassis, et lõpetada tuleb seitse aastat higitada. Kui Sa seda ei karda, ja kindlasti mitte sest ütled: „Loodetavasti mul õnnestub tuhnida see pikapeale välja ka elus eneses“, on ka Kustarnaja 15 tulevikus klaaskupli all. Давай лапу!¹⁸³

Suure huviga loeksin mida kirjutasid Schmuulile Schmuulist. Ma pole muidugi mitte nõus sellega, et teda kritiseerida ei või ükskõik kuidas ja kuipalju. Peaasi et oleks õige ja asjalik. Jutud autoriteedi õdnestamisest on pärit, mitte just kaugest, aga siiski minevikust.

Suitsetasin ja jälle lugesin veel kord kõik läbi. Vannun vahemaad. Mu sulg on ju nõder. Need kõige tarvilikumad mõtted ütlesin ära, ümberkirjutamisel jätsin pea poole ära. Lumeti kirja saadan siinjuures tagasi. Läheme üle Aabani igapäevasele elule.

Paul läks Minusinski пищепром'¹⁸⁴ süsteemi peainseneriks. Saab 1000 rubla, korteri, sõidukulud. Alles täna vist sõitis. Ida ootab luba sõiduks lauluga: masin vilistab ja auru välja a'ab, ta kallimast mind ära lahutab. Et mu naabrinna vabatahtlikult loobus meesterahvaga ühes elamast siis tuli siia Ida. Andis ära oma toa vorstitegijale ja täna õhtul käis vaatamas kuis seal välja näeb. Ütles et nagu kolhoosi kontor – suured härgadega pildid-plakatid naeratavad vastu igalt seinalt. Kuhjad müüsid kuue tuhande eest maha oma uue maja ja ootavad millal luba saavad sõita. Liis nõuab Hartmannilt kolme aasta palka, lööb rusikaga vastu lauda ja küsib: kas minu töö siis raha ei maksa? Hartmann vaatab maha, seinale, Liisu otsa, väristab huult ja mõtleb vist: keegi võtab oma töö eest veel kallimalt kui mina ...

Aavo käib ikka kolhoosis ja tõutab kohe sõita ema vaatama kui passi saab. Muusa hing tõmbab nende sõnade juures küüru. Minu hing läheb roheliseks kui lapsi vaatan ...

Ära sõitnud on siit paljud. Rohkem on aga siin ja mitte pole kuulda sõidust midagi. Ma usun ikka, et sest niipea asja ei saa.

Sellepärast ma nõustusingi siia tulema. Vanamees võttis tahatuppa ühe üürilise ka. Üks maaler – Arončik. Naine olla tal mineva aasta siin ära surnud. Südamehaige. Ida nüüd maalib mulle pilte silme ette millal ja kuidas tal jälle haiguse hoog peale tuleb ja mida ma siis tegema hakkam. Vanamees ütleb äkki viimasel päeval: я думал, думал и достал вам работу: у меня есть товарищ – Арон Яковлевич, он работает маляром в Леспромлаге, сейчас ему запретили работать, у него был тяжелый сердечный припадок. У него жена умерла, ему нужен уход и лечение. Так вот пока меня нет, он будет жить здесь и вы будете здесь работать на таких же условиях как со мной – еда и 80 руб. в месяц.¹⁸⁵ Ma ütlesin et ma pole nõus. Ta ütles siis et ta ei võta ja näed viimasel päeval ikka võttis. Ma olin siis juba üle kolinud. Kiitis väga seda Arončikut et sümpaatne ja kõik, tagasihoidlik ja kõik. Me nüüd Idaga imestame seda asjast ja inimestest arusaamist. Pisike, kõssis, haige, ei mitte mingit juttu kui: „я себя очень плохо чувствую.“¹⁸⁶

Nii et vihma käest räästa alla. Tal omal siin maja, aga ta tahab ära müüa, et siis kohe laste juure Moskva sõita kui saab. Täna läks siis pealelõunal oma maja vaatama ja et vihm sadas siis tagasi ei tulnud. Nii et me oleme kahekesi, Ida loeb ja ma kirjutan. Tervitab teid. Nüüd ta juba magab sest kell on kesköö ligidal.

Homme vara vara viin kirja posti ja hakkam kiiresti vastust ootama. Huvitav ju teada kas on te kambrike juba valmis kuidas tööga lood on jne. jne. Peaasi muidugi võidusõidud Pegasusel.

Soo tuli juba vilkus ja ma tahtsin veel Helgale eraldi kirjutada. Suitsetamisega ja söömisega läks ka torts aega. Nii et, Helga käes on järgmine kord.

Tervitan südamest.
Alma.

¹⁸³ lõõme käed, veame kihla (vn.).

¹⁸⁴ вн. пищепром, lühend väljendist пищевая промышленность – toiduainetetööstus.

¹⁸⁵ Ma mõtlesin, mõtlesin ja leidsin teile töö: mul on sõbramees Aron Jakovlevitš, ta töötab metsatööstuslaagris maarlina, nüüd keelati tal töötamine ära, tal oli raske südameatakk. Naine on tal surnud, ta vajab hooldamist ja ravi. Nõnda et niikaua, kuni mind pole, elab ta siin, ja teie töotate siin samadel tingimustel mis minuga – toit ja 80 rubla kuus. (vn.).

¹⁸⁶ tunnen end väga halvasti (vn.).

29. Jaan Kross Alma Vaarmanile 6. IX 1954.

06. 9. 54.

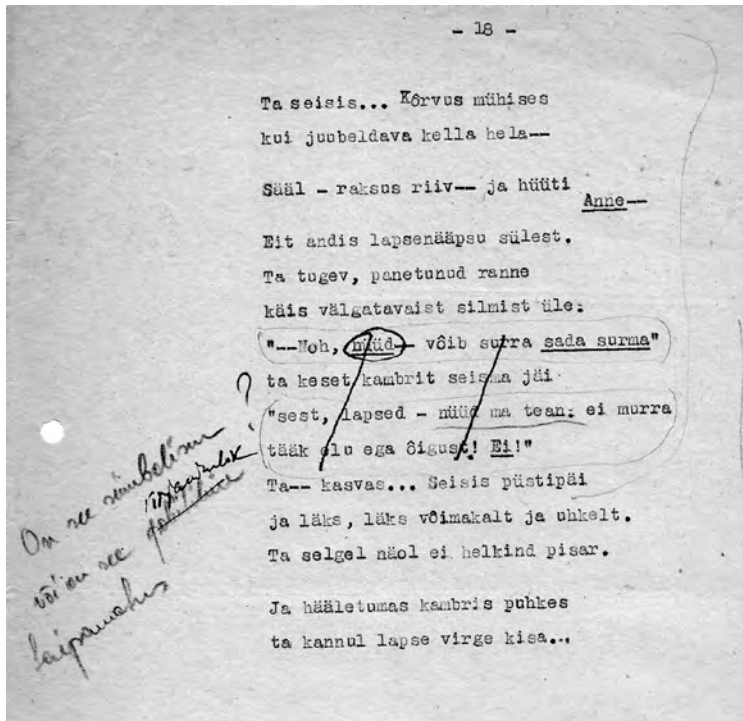
Kallis Alma,

Võtan nüüd käsile Su kirja 22. augustist.

Kõigepealt luba mul siinkohal polemiseerida mõnevõrra Lumetiga – sest see on ju kah suuremalt osalt – Sinuga.

Lumet on, muide jälle Tallinnas. Ajasin temaga korra juttu. Tervitab Sind. Oma retsensiooni suhtes oli nüüd ise üsna tagasihoidlik. Mõõnis, et kirjutas tolle, mille Sulle saatsin, suure rutuga ja ette tundes, et on hea seegi, kui pool seal öeldust enamvähem täppi läheb. Üksikasjaliselt asume selle kallale homme-ülehomme.

Mida ma kavatsen talle öelda? Mida talt selgituseks küsida? Järgmist. Esiteks, mida tähendab „liiga palju müstikat, sümbolismi, elu ääremaid, eksootikat ja mida tahate, taevast ja põrgut, veealust ja fantastilist maailma, soid ja hämaraid metsaaluseid, mitte aga elu peamist ja avarat maanteed ...“?¹⁸⁷ Müstika t esineb Lumetile näidatud valikus üldse ainult ühesainsas luuletuses – millist ta muide loetleb paremate seas – „Kapteni sõrmuses“.¹⁸⁸ Küsin temalt ja Sinult, kus mujal te olete näinud müstika varjugi?! Et rida luuletusi tegutseb taevast? Sel puhul lubage hüüda proosit näiteks „Gabreliaadi“ müstikale!¹⁸⁹ Sümbolism? Eksitus. Sümbolism tõstab sümbolid asjaks ise-

Jaan Krossi poemi „Pojad“ toimetaja märkustega lõpulehekül. Erakogu

¹⁸⁷ Vaarmani märkus kirjaserval: „Lumeti „karid“ ...“

¹⁸⁸ Luuletust pole teadaolevalt avaldatud, käsikirja eravalduses.

¹⁸⁹ „Gabrieliad“ (1821), Aleksander Puškini varajane poem.

¹⁹⁰ Sümbolism oli stalinismi ajal esteetilise märksõnana umbes sama mahategev, kui oli poliitilises plaanis „fašism“. Vormiliselt pidi see tähendama vastandumist tõepärasusele, sisuliselt aga oli lihtsalt sõimusõna. Krossi poemi „Pojad“ käsikirja viimasel leheküljel, kus antakse vihje Koidula luuletusele „Mu isamaa on minu arm“ („noh, nüüd võib surra sada surma“), seisab toimetaja märkus: „On see sümbolism või on see poliitiline/kirjanduslik taipamatus?“

eneses. Sümbolism paneb elu teenima sümboleid. Kunst paneb sümbolid teenima nende kaudu kujutatavat elu. Kui ta teeb neist iseväärtuse, alles siis muutub ta sümbolistlikuks perversiteediks. Kui ta aga hülgab nad üldse, heidab ta käest ühe oma vahedamaist stiililist relvist – ja mille hirmul? Selle hirmul, et keegi kuskil ehk hakkab kõlksutama „sümbolis“ nähtavat terminoloogilist kummitist!¹⁹¹ See pole enam sancta simplicitas vaid calculatio profanorum.¹⁹² Miks te, kuramused, räägite sümbolismist minu puhul samal ajal, kui teil ei tule pähegi süüdistada selles Heinet või Dantet? „Atta Troll“ istub ju teie loogikat mööda kõrvuni sümbolismis!¹⁹³ Kogu Rotbart'i¹⁹⁴ motiiv „Saksamaas“ on ju mingi sümbolistlik Geschmacksverirrung!¹⁹⁵ „Inferno“¹⁹⁶ on ju lausa sümbolistlikkuse põrgu! Ja „Faust“?¹⁹⁷ See on ju toda tüüpi antisümbolistidele otse rusikas silmaauku! Sümbolismisüüdistusele ei anna mu värsid pisimatki pidet. Nende puhul võidaks ehk kõnelda sümpaatiast sümboli kui stiililise võtte vastu. Aga see on sootu iseasi. Ja sel puhul ma küsin kohe: näidatagu, kus on tolle sümpaatia nimel – mida ma, muide, ei mõtlegi salata, mindud üle lubatava piiri?!

Edasi: mida tähendavad elu ä ä r e m a d ? Võibolla nad tähendavad piirdumist ebaolulise temaatikaga. Tõepoolest, jutt mingist Meedea kubernerist on tänapäeval sama elukauge nagu lugu mingi linaski seiklustest kalade taevas.¹⁹⁸ Kuid, kallid kriitikud – andke mulle andeks, et otsin veelkord välja „kõrge“ paralleeli (sest paralleelid jäävad paralleelseiks distantsile vaatamata) – kuidas on lugu „Gulliveri reisidega“?¹⁹⁹ Seitsmeaastane lugeja mõistab neid ühelt ja seitsmekümnene teiselt tasapinnalt. Alaealine lugeja ei heida Swiftile ette, et viimane viib ta tema liivakastist ema kapsaaias mingitele olematutele saartele. Eks ole? Tema jaoks on Lilipuutia sama reaalne nagu Inglismaa. Küps täiskasvanu mõistab asja omalt tasapinnalt. Tema jaoks muutub Lilipuutia Inglismaa sümboliks ja ta ei süüdistata Swifti ei sümbolismis ega siirdumises elu ääremaille! Ainult täiskasvanu, kes on viimast üksnes aastailt, jääb hõljuma kahe mõistmisenivoo vahemaile ega taipa asja ei nii ega teisiti. Rikutuna teadmisesest, et Lilipuutia kõigil maakaartidel puudub ja ähmastatuna teadmatusest, et seda polegi vaja, toriseb niisugune lugeja: „Mis kuradi pärast veetakse mind ringi mööda mingisuguseid saari, kus keegi pole käinud ja narritatakse mingite kääbustega, keda pole – nagu ma loodusteadusest kindlasti tean?!“

S o o d esinevad mu värsides üldse ü k s a i n u s kord ja nimelt luuletuses „Kaks Prometheust“²⁰⁰. Usun, et tohin selletõttu keelduda tunnustamast neid oma luulele mingil määral karakterseiks. Ka h ä m a r a d m e t s a l u s e d esinevad mul, nagu mäletan ainult üks kord ja nimelt luuletuses „Võluõis“.²⁰¹ Needki ei tohiks olla mulle „tüüpilised“.²⁰²

Teiseks: „Miks ... püüate ütelda mõistu ... Kas arvate, et see on luulelisem?“ Ei. Ma ei arva, et see oleks „luulelisem“ (Lumet on viiakuse tõttu jutumärgid hüljanud). Kuid olen kindel, et see on t u g e v a m . Te tahate illustratsiooni? Nõus.²⁰³

Heine päevil ilmus Hamburgis ajaleht „Hamburger Courrant“. Head pürjerid avaldasid sääl teateid

¹⁹¹ Vaarmani märkus kirjaserval: „Just!“

¹⁹² püha lihtsameelsus; võhiklik kalkulatsioon, labane arvestus (ld.).

¹⁹³ Heinrich Heine poeem „Atta Troll“ (1847) ilmus Krossi tõlgituna eesti keeles 1956.

¹⁹⁴ Puhake (sks.), Saksa keisri Friedrich I (1120–1190) hüüdnimi (it. Barbarossa); üks H. Heine poeemi „Saksamaa“ (1844) tegelaskujusid.

¹⁹⁵ maitselibastus (sks.).

¹⁹⁶ „Põrgu“ (it.), Dante „Jumaliku komöödia“ (1307–1321) esimene osa.

¹⁹⁷ Johann Wolfgang Goethe tragöödia kahes osas (1808/1832)

¹⁹⁸ Vihje Krossi tuntud luuletusele „Irax“ (1952), mis ilmus ta esikkogus „Söerikastaja“ (1958). Selle sünni kohta vt. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 377–382.

¹⁹⁹ Jonathan Swifti satiiriline romaan (1726), kus üheks tegevuskohaks on Lilliputimaa.

²⁰⁰ Luuletus ilmus valikkogus „Voog ja kolmpii. Luuletusi 1938–1968“ (1971).

²⁰¹ Luuletust pole teadaolevalt avaldatud, käsikiri eravalduses.

²⁰² Vaarmani märkus kirjaserval: „Oh sa kallis Jaan!!!“

²⁰³ Vaarmani märkus kirjaserval: „Miks sa meid seod?!“

sündmustest oma perekonnis. Ajalehe tsensoriks oli keegi doktor Hoffmann.²⁰⁴ Iseloomustamaks teda „lahtiselt ja vihast rökataades“ nagu te mulle soovitate, peaks ütleva, et doktor Hoffmann oli vördjas, inimsoo jätis, putukas, pedant ja obskurant – või veel midagi või midagi taolist omal „kunstilisel“ valikul. Heine iseloomustas teda nii: „Kui te esitate „Hamburger Courrantile“ avaldamiseks teate: „Eile sündis mu naisel ja minul tütar Agathe – ilus nagu vabadus“, siis tõmbab doktor Hoffmann „vabaduse“ maha.“ Kuidas on parem – kas „lahtiselt ja vihast rökataades“ või „mõistu“?²⁰⁵ Edasi: „Miks ... püüate ütelda mõistu ajal, kus võib ütelda lahtiselt ...?“ Ma tean, et võib ütelda lahtiselt – kuigi „Novõi Miri“²⁰⁶ puhul hiljuti väideti, et siirus on asi, millest ei maksa kirjutada ei valesti ega ka õieti. Ent ma ei arva, et lahtiselt on luulekohasem. Lahtiselt ütlemine on juhtkirjade asi. Teatud määral ilukirjanduse kohta üldse, eriti aga just luule kohta kehtib teissugune nõue. Luule mitte ainult et tohib vaid p e a b kõnelema teatud määral mõistu. Mida me nõuame luuletuselt? Elulist ja õiget sisu ning head vormi. Elulise ja õige sisu ideaaliks on Keskkomitee loosung. Ent see on tavalisti ka ütlemisviisi lahtisuse ideaaliks. Õnnestugu teil valada see loosung, sellele midagi lisamata, heasse luuletehnilisse vormi. Kas te saite hea luuletuse? Ei – riimitud plakati saite! Alles siis, kui te loosungit poetiseerides sellele midagi lisate – tolle millegagi tema ütlemisviisi lahtisust kattes – alles siis tuleb, katmisvõtete poeetilise õnnestumuse korral heast loosungist hea luuletus. Teadus tunnetab tõdesid faktide, kunst värvist, savist ja sõnast piltide kaudu. Tõed on üldised ja lahtised. Pildid pole, kõigepealt, kunagi üldised vaid on alati konkreetsed – nad pole ega saagi olla üld- vaid on alati üksikjuhulised. Väljendades üksikjuhu kaudu üldist, pilt juba iseendast väljendab seda üldist m õ i s t u – ka kõige lahtisem pilt. Poeesiasse kuuluva pildi puhul me nimetame seda üldist, mis peitub pildi taga, pildi poeetiliseks ideeks. Mida ammendavamalt sõnaline pilt väljendab tõe, mida ta tahab illustreerida, s.t. mida lahtisem pilt on, seda kitsam on tema poeetiline idee. Tähendab – mida lahtisem on poeetiline pilt sõnaliselt, seda kitsam on ta poeetiliselt. Lugege, kuidas Issakovski kommenteerib Bloki ridu, mis Vaarandi tõlkes kõlavad nii:

Rong nagu ikka võppus, krigises
ja vagunid ju paistsid kaugelt.
Vait olid kollased ja sinised,
kuid rohelistes nuteti ja lauldi.²⁰⁷

Kõike seda, mis ma siin poeetilise mõistuütlemise kasuks räägin, ei tule muidugi mõista nii, nagu tahaksin väita – mida peidetum, seda poeetilisem. Süüdake padrunilaengutäis püssirohtu „lahtiselt“ ja ta põleb susinal ära. Matke ta maasse ja süüdake säääl – mittemidagi ei juhtu. Ent sulgege ta padrunisse ja paigutage ta lihvitud ja vindistatud rauda – nii kitsasse, et selle ava vaevalt pakub kuigivõrd „lahtisi“ vaateid – ja te võite tulistada aupauke või tappa pädikuid. Küsimus pole mitte lahtisuses vaid konkreetsele poeetilise energia annusele vastavas kaliibris ja vindis.

K o l h o o s i t e e m a l i n e luule? „Halvustamisest“ räägid Sa, Alma, küll sootu alusetult. Tuleb välja umbes nii, et kõik suured vene maalijad peale Vereštšagini ja Aivasovski – halvustasid merd!?

²⁰⁴ Friedrich Lorenz Hoffmann (1790–1871) tsenseeris ka Heine teoseid, muu hulgas „Saksamaad“, kus Heine teda nimepidi korduvalt mainib. Järgneva loo jutustab Heine oma teoses „Religiooni ja filosoofia ajaloost Saksamaal“ (H. Heine, Valitud proosa. Tallinn, 1967, lk. 220); Krossil on sealsega võrreldes erinevusi nimedes.

²⁰⁵ Vaarmani märkus rea lõpus: „Ha-ha-ha! Tore!“

²⁰⁶ Üks vanemaid vene kirjandusajakirju.

²⁰⁷ M. Issakovski. Luulemeisterlikkusest. Tlk. D. Vaarandi. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1954, lk. 81. Issakovski kommentaar kõlab nõnda: „Neis neljas reas on antud pilt revolutsioonieelsest Venemaast. Ühel pool on viletsuses ja näljas virelev Venemaa, kes „nutab ja laulab“, keda puudus kihutab kaugele paikadesse, teisel pool endaga rahul olevate rikkaste inimeste, kõrgemate ametnike Venemaa, kes söidavad „kollastes“ ja „sinistes“, s.o. esimese ja teise klassi vagunites.“ Mõiste „poeetiline idee“ võtab Kross sealtsamast ja toetub mõistuütlemise kaitsekõnes ka üldisemalt Issakovskile, kelle järgi ei tohi poeetiline idee luuletuses olla „liialt otsejoones väljendatud“ (lk. 69).

Absurd. Šiškin halvustas kõike peale metsa ja rukkipõllu?!²⁰⁸ Lollus. Kirjutama peab sellest, mida tuntakse. Mina näiteks tunnen kõigist elusektoreist palju vähem halvasti meie linlase, eriti intelligendi, psühholoogiat. Miks ma peaksin minema külasse, kui ma pole sääl kunagi olnud, kaks kolmandikku meie poetidest on aga tulnud nimelt säält? Miks peaks ma hakkama kirjutama võõras keeles? Me võime hea tahtmise korral omandada mõne võõra keele küll isegi väga hästi. Oma üldhariduse täiendamiseks me püüamegi seda teha. Emakeele käsitlemise tasemeni ei jõua me võõrkeeltes aga kunagi. On endastmõistetav, et, kuivõrd me tegeleme kirjandusliku tööga, teeme me seda oma emakeeles. Lubage seda ka mulle. Ma õpin külaelul muidugi vähehaaval tundma – aga miks ma peaks kirjutama külast, kui ma linna tunnen ikkagi palju vähem halvasti?! Muusikat on vaja – tõmmaku maalijad oma pintslitega viiuleid – pintsleid ja poognad – ühed jõhvid kõik?! Ei. Sa ütled, et ei nõustu Lumetiga ainult ühes, nimelt selles, et ta oletab mingeid „sisetakistusi“, milliseid Sinu – aga ka mu enda – arvates pole. Kui nii, siis nõustud Sa ka Lumeti lausega: „... tänapäeva inimene, kes on lüürilisem ja õnnejanusem, targem ja sügavam, sangarlikum ja töökam, kui kõik faustid, prometheusid, solveigid, kes on aga ka narrim ja õelam kui ükski don-kihhott ja jago.“ Nõustud? Aga see on ju vale. Esiteks – Don Quixote²⁰⁹ on muidugi narr aga mitte kriipsugi õel. Seda on ainult Jago.²¹⁰ Kuid lause lõpus on Lumetil arvatavasti lihtsalt lapsus. Arvatavasti ta ei tahtnudki iseloomustada mõlemaid nii narruse kui ka õelusega vaid esimest esimese ja teist teisega. Oluline on see, et Lumeti tänapäeva inimene erineb mineviku omast ainult dimensioonelt. Ta on mineviku inimesest ainult s u u r e m – niihästi voorustelt kui ka pahedelt. Lumet räägib ainult uuest kvantiteedist, uut kvaliteeti aga ei näe. Ja kuna Sa temaga nõustud, siis vist ka Sina? Olgu. Tahtsin kõnelda, mitte sellest, mis Lumet ütleb oma retsensioonis üldse, vaid sellest, mis ta seal ütleb nimelt minu värsside kohta. Tä ütleb, ja see on põhiline, et minu luule kangelaseks peab saama – mis tähendab, et veel ei ole – tänapäeva inimene. Tõsi – ei ole. Ega tarvitsegi saada. Tänapäeva inimene on mu värsside eesmärk. Ma ei pane teda võitlema oma värssides. Aga ma võitlen neis tema pärast – tema pärast mus eneses ja mu ümber. On kahju, kui see võitlus ei väljendu neis veel küllalt selgesti. Püüan parandada asja. No nii. Seks korraks vist aitab. Selle kirja loeb Lumet enne teele lähetamist läbi.

Kõige paremat²¹¹

30. Alma Vaarman Jaan Krossile 10. IX 1954.²¹²

10. sept. 54.

Kallis noorpaar!

Pole nii hulgal ajal sulge pihku saanud, et nüüd enam ei mäleta mida te juba teate ja mida ei. Hakkan tagantpoolt peale siis on kindlam, et asjata vaeva ei näe.

Täna sain „Noorte Hää!“ esimese septembri numbri – see on kindlasti teie töö. Suur tänu – paremini ei oska end väljendada.

Eila käis Saša meil. Me võtsime Idaga parajasti Kustarnajas kartulaid kui ta aiaveerele sigines. Väga lahja ja nii rõõmus, et ahmis mu käte vahele ja musutas mis matsus möödaminejate imestuseks. Kutsusime ta lõunale. Tõi portveini kaasa ja et Kuhi parajasti ka meil oli (palus oma avaldust perekonna lahtisaamiseks tõlkida) siis joodi see pudel in corpore²¹³ tühjaks. Šaša sõitis 8 kuuks

²⁰⁸ Ivan Aivazovski (1817–1900) on kuulsamaid meremaalijaid ja Ivan Šiškinile (1832–1898) on tunnuslik metsamotiiv; Vassili Vereštšagini (1842–1904) loomingus kohtab meremaastikku pigem juhuslikult. Mida Kross öelda tahab, on muidugi see, et kolhoositeema puudumine tema teostes ei tähenda veel selle halvustamist.

²⁰⁹ Don Quijote vanemas kirjaviisis, Miguel de Cervantese samanimelise romaani (1605/1615) peategelane.

²¹⁰ Tegeline William Shakespeare'i tragöödiast „Othello“ (1603).

²¹¹ Vaarmani märkus lehe pöördel: „6.09–54. oh ei-ei-ei-ei sugugi!!!“

²¹² Eravalduses.
²¹³ üheskoos (ld.).

„мастер леса“²¹⁴ kursustele säälpool Minussinski. Et ta pagaas ainult telogreikast²¹⁵ koosnes ja ta kuigi tagasihoidlikult, siiski, esimest korda, Evit kritiseeris{,} näis mulle, et see asi neil Eviga lõplikult ei klapi.

Paul on Minussinski „пищекомбинат“²¹⁶ peainsener. Ida sai täna kaks kirja korteri plaaniga ja kindla käsuga teatada kuhu ehitada seinakapid, kuhu riulid jne. Kaks tuba ja köök. 1000 rubla kuus, 1000 rubla подённых²¹⁷. Möllab seal nüüd mis hirmus ja seab distsipliini sisse (ühe on juba kohtu alla andnud). Ida pole veel passi saanud, ootab, on hästi kosunud ja passib nüüd paremini inseneri prouaks. Higistab praegu köögis vastuse kallal Paulile. (Minu laud on keskmises toas). Pardon, lehe võtmisega olen eksind!²¹⁸

Jaak lendas tagasi.²¹⁹ Ей бoгy.²²⁰ Ükspäev Ida oli väljas ja hüüab: „Alma, tule, tule ruttu!“ Mina siis ka ruttu. Peenarde vahel lind, Jaagu moodi. Koerte või kasside käest ilmselt plehku saand, ei saa hästi lennata. Võtsime ta kinni, ma andsin võid. Lasin kohe lahti. Söömisest sain aru, et ta on inimestega harjund. Ohtuks oli ta niikaugel et sai lennata ja tuli juure kui kutsusin. Enam kuhugi ära ei lennand, oli maja ümbruses. Järgmisel päeval läksime Kustarnajasse kartulaid võtma ja äkki: a – ak! lendab me juure, kõnnib kannul ja sööb usse peost. Laseb end kinni võtta ja kõik! Ma tulin üleila {sic!} üle põllu koju, ta lendas vastu ja – a – ak! Kas võib vana lind kohe sedaviisi harjuda? Kui ta siit kellegi oma on, miks ta siis ära ei lenda meie juurest? Nii et nüüd ma usun tõesti et see on meie Jaak. Tuusik oli hirmus armukade ja mul oli tegemist, et neid üksteisega harjutada. Nüüd on juba viies päev, või nädal kui ta siin on ja mul on hirmus heameel!

Ükspäev Ida käis Kuhjade pool. Olid siis küsind kas te kirjutate ja mida teete. Ida siis oli ütelnud et Jaan tegeleb kirjandusega. Siis oli tekkind umbes sarnane kahekõne Ida ja Kuhja proua vahel:

Kas Jaan on siis kirjanik?

Noh, ta kirjutab juba siis kui ta siin oli.

Vaat sellepärast oli temaga alati nii raske kõneleda, kirjanikkudel on ju õpetatud keel, ega nemad nii lihtsalt ei räägi kui meie. Mis ta siis on kirjutand?

Noh, tal on palju luuletusi, üks romaan, üks näidend.

Kas ta armastuse juttusi ka kirjutab või on kirjutand?

Meil siiani oli leivasaamisega raskusi ja siis ma käisin Lillede pool, nende vanaemal on tutvust söögimajas, ta sealt tõi mulle leiba. Rääkisime siis ühest-teisest, ka ärasõidust ja sellest kas või mis müüa on. Ma ütlesin, et Helga potid on mu käes ja neid võib saada. Terese siis teatas, et: me ju olime Bellaga Helga pool (või oli see vanaema, ei mäleta) ja ma tahtsin ta potte võtta aga Bella ütles: ära võta nii musta ja lohaka inimese käest, kui ma ära sõidan. Ma jätan sulle kõik omad ilusad potid ja pannid. Sihukest pärli ma küll teile kirjutamata ei saa jätta!

Mineval pühapäeval, suurest rahahädast aetud saatsime Lille vanaema igasugu koluga turule. Ära müüsim:

1. teie aknakardinad –	15 rbl.
2. uued Jaani рукавицы ²²¹ –	12 “
3. kaks taldrikut a	3 “
4. triikraud	10 “
5. Helga aluspüksid	6 “

²¹⁴ metsatehnik (vn.).

²¹⁵ телогрейка – vatikuub (vn.).

²¹⁶ toiduainetetehas (vn.).

²¹⁷ päevatasusid (vn.).

²¹⁸ Vaarman on kirjutamist alustanud pooleks volditud A3-formaadi tagaküljelt.

²¹⁹ Jaak oli Krossi kodustatud hakk, kes vahepeal oli kaduma läinud.

²²⁰ jumalatõsi (vn.).

²²¹ labakindad (vn.).

6. käsisaag 5 “

7. laua клеенка²²² 4 “

Ida müüs oma linad ja pesupali. Viis rubla andsime kumbki vanaemale, kaks rubla turumaksu nii et 47 on teil kontos. Nii kui rikkaks saan, saate kohe kätte.

Mineval nädalal oli Anette Räpinast siin passi saamas, siis andsin talle kaasa Räpinas müümiseks Sinu linase kleidi, kummikindad (Jaani vist) ja Sinu rinnahoidjad. Lubas ausalt kaubelda ja meile jahu saata. Näis. Nüüd ootame natuke ja siis läheb lahti hirmus kauplemine talveasjadega.

Ida ütles praegu, et kell on pool üks ja ta läheb magama. Nii et mul on veel pool tundi tervelt enne kui tuli kustub.

Järjekorras on mul kartulivõtmine siin, siis tubade valgendus ja oma palitu õmblemine – teen kahest vanast, uue, kolmanda. Karavits lubas üheks nädalaks masina anda{,} homme lähen järgi.²²³ Дыни²²⁴ dest²²⁴ vaja homme peremehele варенье²²⁵ ära keeta, sauna minna, koristada. Õhtul juba õmmelda. Peab ruttama, äkki aga saab passi ja siis käed enam ei tõuse!

Noh ja teie, mida müttate. Jaan, sinder, omal kaardil kirjutas must-valgel: homme panen kirja hakkama. Hea, et ma teda tunnen, muidu oleks hakkanudki kohe ootama. Kas ärkel valmis? Juba vilgub hommiku valgus, siin jäi õhtul pooleli.²²⁶

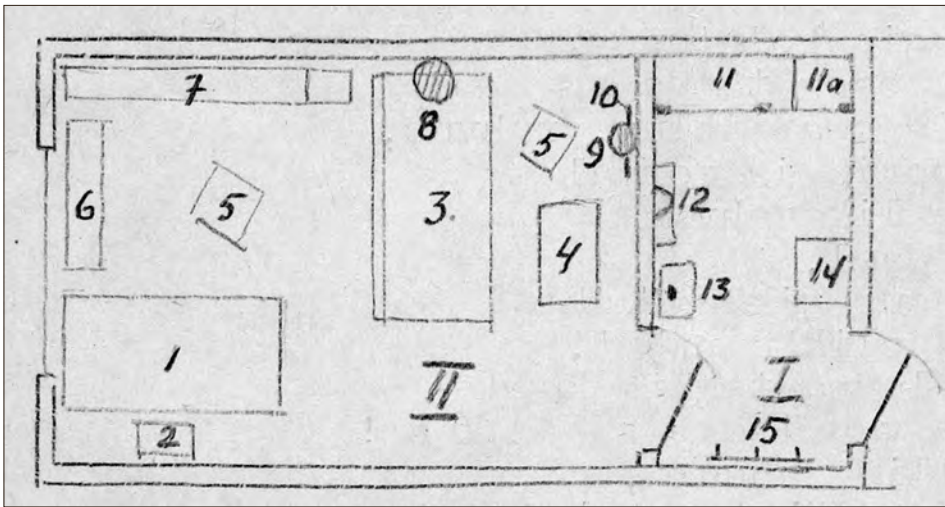
31. Jaan Kross Alma Vaarmanile 14.–18. IX 1954.

14. 9. 54.

Kallis Alma,

Püüan seekord oma eelmist andestamatult pikka kirjavahet natukegi heastada.

Uut ega huvitavat pole muidugi, nagu alati, mitte midagi jutustada. Sellest ma Sulle ju juba kirjutasin, et meie tuba on lõppudelõpuks valmis ning et elame juba nädalapäevad või rohkemgi siin sees. „Mööbliiga“ on asi esialgu veel mõnevõrra poolik. Oot, et Sul asjast kohe selge pilt oleks, teen siiasamasse vastava sehnungi²²⁷:

²²² vakstu (vn.).

²²³ Karla Karavits, Saaremaalt pärit kingsepp Leningradis, hiljem vangilaagris ja asumisel. Vt. J. Kross. Kallid kaasteelised, lk. 389–390.

²²⁴ melonitest (vn.).

²²⁵ moos, keedis (vn.).

²²⁶ Kirja lõpp puudub.

²²⁷ Zeichnung – joonistus (sks.).

Numbrid tähendavad järgmist, kusjuures neile asjadele, mis on kas tegemisel või mida teps veel pole, lisan sulgudes hüüumärgi:

I – koridor

II – tuba ise.

1 – kirjutuslaud, suur, tumepruun ja hästi massiivne. Täiesti ebasünnis niisuguse peal panna kirjutada. 2 – tool. 3 – diivan. 4 – ahi matti hõbevärv, plekist. 5 – tumbad (!). 6 – madal raamaturiil ühte otsa pidi mahtuv akna alla. 7 – kõrge raamaturiil madala otsaga vastu diivanit – viimane on öölauakese eest. 8 – kerakujuline mattklaasist seinalamp. 9, 10 – seinalamp (!) ja peegel klaasriiulikesega (!). 11 – seinakapp riiete jaoks. 11a – seinakapp pesu jaoks. 12 – klaasriiulike peegli ja seinalambiga selle kohal. 13 – kraanikauss, mitte malmist köögi oma vaid fajanss, voolujooneline, vannitoa jaoks. Rariteet. Osta kuskilt ei saa. 14 – klapplauake elektripliidiga (!). 15 – riidevarn. Nõnda. Tuba ja koridor on mõlemad nii kõrge-madalad, et mina saan parajasti sirgelt seista. Tapet on toas hele, mahedalt hallikasroheline pea märkamatu peene mustriaga, lagi vineerist, piklikest tahvleist liistudega telliskivimustris, kaetud valge õlivärviga. Koridor on alles tegemisel. Tarvis teha puhas lagi, lõpetada põrand ja tapetseerida seinad. Nii. Usun, et sellest Sulle jätkub, et otsustada: küllalt kena pesa.

Ah jaa – uudist on veel niipalju, et möödunud esmaspäeval käisin Lumeti juures. Läksin kell neli, tulin kell üksteist. Mõlemil oli hea olla. Ta on kirjutanud koos Draamateatri näitleja Meringuga teksti muusikalisele komöödiale „Rummu Jüri“.²²⁸ Luges ette. Diskuteerisime. Vastuvaidlusi mul polnud kuigi palju. Kohati on tekst värsis. Ladus. Üldse värskeltselt burleskne asi. Esilavastub 17dal oktoobril „Vanemuises“. Püüan kohal olla. Kui lavastaja (Väljaots) ei sattu mõnes paigas jantlikkuse suunas libedale, peaks tulema muhe tükk. Algas meie seanss aga sellega, et lugesin talle ette terve „Tiidu“, millest ta enne ei teadnud muud kui ühe hästi mahuka asja olemasolu. Noh, uspeh²²⁹ polnud halb. Mõõnis, et oli „rabadud“, et esinevat väga palju kohti, mida kuulates tekkivat mulje, nagu kuulataks „suurt luuletajat“, et vastu võidavat vaielda üksnes piasjus ning et asja lõpuleviimise korral samale tasemele jäädes ei saavat kirjastamises olla mingit kahtlust. Ütles, et ta polevat ammu kuulnud midagi nii meeldivat (mina ka mitte!) ning et pärast seda ta ei julgevat oma „Rummu Jüri“ lagedale tullagi. Siiski tuli – ja arvan, et meeldis mulle mitte ainult sellepärast, et autor oli mu enne „meeleoluliselt ära ostnud“.

Igatahes edeneb „Tiit“ praegu üsna jõudsalt. Kuues peatükk on valmis. Tiit saab seal teada, et Raud on vana poliitvang, hakkab lugema Raualt saadud raamatuid, turtsub, protestib ja süveneb neisse lõpuks soovist kord edaspidi Lole näidata, et kogu see kraam on talle ammugi tuttav. Ta mõnab üksikuid tõdesid, nagu iga „intelligentne inimene“ kuid peab üldprintsipi praktiliselt utoopiliseks. Pealegi oleks lihtsalt võimatu omaks võtta, et n e i l on õigus:

„Sest – mõelge ainult: oletus,
et n e i l on õigus – viiks ju rappa!
See käseks mingis koletus
ja pidetumas kaoses tappa
kõik tõed! Siis omariiklus, rahvus,
usk, traditsioonid ja moraal
ja üllas isamaalik vahvus

²²⁸ H. Lumet kirjutas koos Alfred Meringuga libreto esimesele Nõukogude Eesti operetile „Rummu Jüri“ (draamatürgiliseks aluseks Jaan Metua mitmeosaline näidend „Jüri Rumm“ aastaist 1921–1925, muusika autorid Edgar Arro ja Leo Normet), mis lavastati „Vanemuises“ 1954 (lavastaja Udo Väljaots) ja „Estonias“ 1955 (lavastaja A. Mering), seejärel ka mitmetes teistes teatrites Moskvas, Kiievis, Riias, Kaunases jm.

²²⁹ edu (vn.).

ja isiksuse-ideaal,
viis võtta vaesus-rikkus-vahet
kui looduseaduslikku pahet,
see kõik – ta laupa tekkis kurd –
siis osutub ju v a l e r a h a k s !
Ei! See on selline absurd,
et lihtsalt süda läheb pahaks!²³⁰

Vestlustes Rauaga püüab ta kaitsta kodanlike võimude tegevust:

Et võimud meil on alatud?!²³¹
Ei! Kuidas nii?! – Ent tihtilugu
et oli söödud-salatud
ja moonuta{tu}d ajalugu –
see tuli ... lõpuks omaks võtta – –:
Tiit esmakordselt õhtuil neil
lõi pilgu verisesse sõtta,
mis aastakümneid käis – ka meil.
Ta tutvus draamaga Irboskas ...
Ta kaitstes end nii nagu oskas,
kuid väiteilt võtsid tal aplombi
need sünged uudisvaatused –
sest Heidemanni, Kreuksi, Tombi
ja tuhandete saatused
jäid faktiks ...²³²

Ometi ei loobu ta, mõistagi, põhimõtteliselt eitavast suhtumisest kommunismi. Ühel päeval toob keegi tundmatu nooruk talle Lolt kirja, millest ta saab teada, et teda tööpoolest poliitilise politsei poolt otsitakse. Ühtlasi Lo saadab talle Ants Tamme nimelise valepassi ja viisteist krooni lisandiga, et rohkem pole. Kirja toojalt kuuleb ta esmakordselt elus kõnetuse „seltsimees“. Kui ta loeb kirja, on tooja juba lahkunud:

Tumm tusalaine kihas tas ...
Ja äkki meenus – „s e l t s i m e e s “?!
See veider sõna vihastas!
See riivas midagi ta sees!²³³
Ta tagantjäreli hüüda tahtis:
„Nolk, ära ikka põue poe!“
ent peatus – ukselinki vahtis
ja korraga – tal hakkas soe ...
Tal kurgu järsku kitsaks tegi

²³⁰ „Tiit Pagu“, VI peatükk, 177. stroof.

²³¹ Vaarmani käega on „et“ maha tõmmatud ja selle asemel kirjutatud „ah“.

²³² „Tiit Pagu“, VI peatükk, 176. stroof.

²³³ Vaarmani käega on „veider“ ja „see“ (teist korda lause algul) maha tõmmatud, selle asemel kirjutatud „kuulus“ („kuulus sõna“) ning „ja“. Kõrval ja jätkuna kirja lõpus tema kommentaar: „Loogiliselt oleks õigem, sest kui veider siis on ta selle üle varem järeli mõtelnud, mis ei sobi ka lõpuga, sest rõõm uhkus segi – näitab et tal praegul{t} meenub kellele ütles Lo seltsimees. Tumm tusalaine kihas tas. On arusaamatu. Kas oleks võimalik et Lolt kirja saades ta oleks tusane? Kui seltsimehe peale, siis äkilise iseloomuga inime oleks kohe reageerind.“

Protest ja rõõm ja uhkus segi – –
 Tal õhetama hakkas jumi – –
 Ta vaatas aknast välja – – – ²³⁴

Lolt saadud viisteist kroonikest paneb ta esmakordselt mõtlema sellele, et ta elab siin võõral kuul. Tal hakkab teatud määral piinlik, sest ta kujutleb hästi, kui kitsalt Lo elab. Samaaegselt annab saabunud valepass talle võimaluse, ettevaatust säilitades, mõnevõrra liikuda. Ta teatab Rauale, et, kuna ta vajab raha, on ta otsustanud leida endale mingi töö. Sealjuures kujutleb ta tööna sündsat tegevust mõnes asutuses või kantseleis. Raud teeb talle selgeks, et see ei tule kõne alla. Varem-hiljem komis-taks ta kindlasti mõnele vilistlasele ja tuntaks ära. Küll võiks aga riskida seda, et Raud sokutab ta mustatöölisena vabrikusse, kus töötab ise. Aga see muidugi h ä r r a s m e h e l e e i s o b i – – ?!

Head sõbrad, teile
 on selge nagu minulegi:
 kuu varem – ning vist ka veel eile
 Tiit mõelnuks: „Mees on arust segi!
 Tiit Pagu mustatöödel?! Ei!“
 Kuid nüüd – – ta pisut kahvatas,
 siis punastus – ja pahvatas:
 „Mis, kurat! Olen nõus. Okei!“²³⁵

Nende sõnadega lõpebki peatükk.

Järgmine, seitsmes, peatükk sisaldab alguses sajal viielkümmel real läbilõike meie poolt vaadeldava vabriku ajaloost alates ta tekkimisest Aleksander kolmanda ajal kuni 1940-da aastani. Teatud määral püütakse siin anda, vähemasti mõningate märksõnade piires, ülevaade eesti tööstuse arengust üldse. Selle taustana antakse rida pilte ka laiemast ajaloolisest laastust. Vabriku asutajaks on Saksamaalt tulnud pool-pietist Lander. Silmas on peetud fakte endise Wiegand'i, nüüdse „Ilmarise“ vabriku mulle ju kaunis tuttavast minevikust. Kuidas Sulle meeldib kujutus ajavahemikust 1917–1918 minu Landeri prilli läbi:

Siis – trahh! Kas ilm ei pragune?!
 Tsaar langes!! Vaarub Riigipank!
 Kerenski seljatagune
 on siiski kindel, Gott sei Dank²³⁶ ...
 Juus hall, peas mõlki läind „oktoober“,
 ta tuikus ringi jahmununa,
 kui Neeval plahvatas Oktoober
 ja taeva kerkis kõrge puna ...
 Rämpsi riiki löi?! Hull omavoli!
 Ja vabrik seisis! Mis see oli?!
 Weltende?!²³⁷ Algav Totentanz²³⁸ vist – –!
 Maa lõhkes! Paistis põrgutrepp – –:
 drapeerit Oleviste kantslist
 buržuisid lahmis Kingissepp ...

²³⁴ „Tiit Pagu“, VI peatükk, 180. stroof.

²³⁵ „Tiit Pagu“, VI peatükk, 185. stroof.

²³⁶ jumal tänatud (sks.).

²³⁷ maailmalõpp (sks.).

²³⁸ surmatants (sks.).

Herr Lander märjas tänuhoos
siis Seckendorffi²³⁹ embas – noh, ja,
kui too ei suutnud hoida ohja,
ins Reich²⁴⁰ läks sakslastega koos ...
Kuid vabrik jäi.²⁴¹

No nii. Seda peatükki ma siis praegu teen. Olen nii kaugel, et Tiit parajasti kärutab esimesi päevi katlamajast tuhka.

Loodan Su järgnevaist kirjadest leida mõnesuguseid arvamisavaldusi siin toodud katkete kohta. Katked nagu nad on ei lase nad endi kohta muidugi eriti „ammendavat“ ütelda.

Et Sa nüüd lõppudelõpuks oma Balkovskajast lahti oled, on muidugi suurepärane – kui ta ainult pärast tolle patsiendist-kaasüürilise lahkumist jälle tagasi ei püüa ujuda. Kas Iida on ikka veel säälmail? Niikaua pole sul vähemalt tarvis just hoopisüksi olla. Ja kui kauaks kavatses Su vanamees puhkusele jääda? Ja kas ta naine omalt puhkuselt tagasi ka tuleb? Ja millal vanamees kavatses Abanist üldse ära sõita? Vaevalt enne, kui ta on oma tsitadelli hingehinna eest maha müünud – mis tähendab, et ta lõplikult ära sõita ei saagi?

Kuidas on siis nüüd Sinu sõrmega lood?

Mis kuuldu Moskvas? Kas Villu on kirjutanud?

Ühesõnaga – kirjuta kõigest vähegi mainimisväärselt.

Lumet tervitab. Ja mina soovin seda, mida ikka

Jaan

Täna on juba 18-nes. Homme panen kirja posti.

J.

„Homme“ on juba jõudnud 28. sept. saada ja hoopis mina panen kirja posti. Kirjutan Sulle ise ka peatselt. Seniks kõike head

Helga

32. Jaan Kross Alma Vaarmanile 1. X 1954.

01.10. 54.

Kallis Alma,

Lõppudelõpuks on mul siis kirjutada ka midagi sellist, mida mõnevõrra võiks käsitleda „uudisena“.

Üleeile õhtul tulime parajasti kinost kõrvuni täis muljeid üpris huvitava india filmi „Hulkuri“²⁴² vaatamisest, kell oli juba kümme, kui Helga õde ütles, et Lumet olevat helistanud ja palunud mind endale ükskõik kui hilja helistada. Millegipärast, nagu tundus, pidi tal olema kiire. Helistasin. Selgus, et „Stalinlik Noorus“ vajab Detsembriülestõusu kolmekümnendaks aastapäevaks sünd-

²³⁹ Adolf von Seckendorff (1857–1941) – kindral, Saksa okupatsioonivõimu kõrgeim esindaja Eestis märtsist novembrini 1918.

²⁴⁰ (Saksa) riiki (sks.).

²⁴¹ „Tiit Pagu“ VII peatüki algusosa 140 värsireal (stroofid 186–193) avaldas Kross ajakirja Looming 1957. aasta 12. numbris pealkirja all „Ühe vabriku lugu. Katkend poemist“; sealsamas lk. 1822 leiduvad ka siin tsiteeritud värsid. Teist korda avaldati kogu katkend raamatus: J. Kross. Luule. (Kogutud teosed, 17). Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2005, lk. 69–73. Siinkirjutaja käsutuses olevas käsikirjas see VII peatüki Loomingu avaldatud algusosa puudub.

²⁴² Nimeka india näitleja ja režissööri Raj Kapoori film (1951), mis saavutas erakordse edu kogu maailmas, eriti aga Aasias ja NSV Liidus.

muskohast poemi mahuga mitte alla kahesaja rea.²⁴³ Valmis olgu 10-daks novembriks. Lumet oli toimetajale, kes olevat kaevanud, et ei leia autorit, lubanud ühe leida. Kerkis küsimus, kas olen põhimõtteliselt nõus. Eile hommikul ütlesin, et rääkida võib. Kõige parem oli see, et minu „must minevik“ ei huvitanud seda seltsimeest üldse. Teadagi kõnelesin talle sellest. Aga vastus oli lausa salomonlik: kui olete nüüd siin, siis, tähendab, on asjal kriips peal. Ah, et praktiliselt suhtutakse teinekord sellesse teisiti? Siis on tegemist väärsuhtumisega. Punkt.

Lähen poole tunni pärast toimetusse saama paberit, millega pöördun kõigepealt Saadi poole.²⁴⁴ Jne. Kuramus, kui Sa nüüd siin oleksid!! Sinust oleks ju hiigla-abi! Kuid võibolla Sa saad mind natuke abistada säältk. Vaata, teema s.o. konkreetse sündmustiku valikul anti mulle täiesti vabad käed. Ja nüüd meenus mulle muuseas lugu, mille Sa mulle kord jutustasid – mäletad, lugu ühest vanast, umbes seitsmekümnesest naisest, kes vist oli raudteevahiks kuskil Lasnamäel, kellel poeg või kaks sai ülestõusust osavõtul surma, kes nende abistajana vahistati ja surma mõisteti, kes istus Sinuga Vene tänaval samas kambris ning sääli kuni hukkamisele viimise hetkeni vapustava enesekindlusega käitus. Jutustasid ju mulle umbes sellise loo? Vaat nüüd ma paluksin, et paneksid selle asja kõigi Sulle veel meenuvate üksikasjadega kirja ja saadaksid siis nii ruttu kui vähegi võimalik. Võibolla juhtun siin muidugi mõnele veelgi paremale teemale, nii et ma ei saa just lubada, et lähtun nimelt sellest loost. Kuid tee seda, palun, ikkagi! Väga hea oleks, kui Sa sinna juurde lisaks veel mõninga kirjelduse toleaeegsest vanglast üldse, eriti mõned portreed inimestest, kes ülestõusu järel Sinuga koos vanglasse sattusid. Ühesõnaga, pane nii täpselt kui suudad kirja see lugu ja kirjuta sellega koos kõigest, mis mind samas seoses võiks huvitada!

Nii. Loodan, et rõõmustad minuga koos. Ning närviused sealjuures vähem. Ühelt poolt tõstab see töö hiigla kombel tuju – noh, kujutled isegi: äkki on sind kellelegi vaja! sul on ülesanne – ja veel niisugune tõsine patakas! jne. Teiselt poolt teeb see ka kuramuse kombel muret: lõpmatu hulk tuhnimist, mõtlemist, jooksmist – ja hirmus vähe selleks kõigeaks aega!²⁴⁵

Muide, võibolla ajad ses suhtes pisut ka Iidaga juttu. Ma ju küll ei tea, kuivõrd tema selle asjaga vahetult seotud oli, aga ju ta ikka ka midagi mäletab, millest oleks tolku. Ainult, et tema i s e ehk pole eriti osav oma mälust tüüpilise ja vajaliku väljafiltreerimisel.

No nii. Hakkan lugema päevi Su kirja saabumiseni. Loodetavasti on see mul hiljemalt 16–17dal käes. See ajaks veel asja ära. Lumet tervitab. Ja mina kavatsen tervitada Sinu poolt Saati. Volitad muidugi?

Väga suur tänu Sulle kõige eest ette ja taha.

Kõige paremat

Jaan²⁴⁶

²⁴³ Ajakiri Stalinlik Noorus (1947–1956) oli hilisema Nooruse eelkäija, mille peatoimetajana töötas aastail 1950–1956 Voldemar Kapp. Detsembriülestõus – 1924. aasta 1. detsembri Nõukogude Liidu mahitatud riigipöördekatse.

²⁴⁴ Kross saigi toimetusest V. Kapi allkirja ja 30. septembri kuupäevaga tõendi, kus seisis järgmist: „Ajakirja „Stalinlik Noorus“ toimetuse palub osutada kaasabi toimetuse mittekoosseisulisele töötajale Jaan Jaano {sic!} p. Krossile, kes toimetuse ülesandel valmistab ette pikemat luuletust eesti töötava rahva relvastatud ülestõusust 1. dets. 1924. a.“ (dokument eravalduses). Joosep Saat (1900–1977) oli ajaloolane, Partei Ajaloo Instituudi direktor (1949–1956), Teaduste Akadeemia liige (1951). Mõisteti nn. 149 protsessil 1924. aasta novembris eluaegsele sunnitööle, vabanes amnestia alusel 1938.

²⁴⁵ Kross kirjutas ki poeemi „Pojad“ lühemas ja pikemas variandis nõutud tähtjaks valmis (käsikirjad eravalduses), kuid kumbagi ei avaldatud. Stalinliku Nooruse kirjandusosakonna juhataja Valeeria Villandi tagastas talle käsikirja 27. novembril 1954 koos põhjendusega, et tema isiku kohta toimetusse saabunud „signaalid“ (s.t. Krossi staatus poliitiliselt karistatud ja äsja asumiselt saabunud isikuna) ei võimalda teost trükkida lasta. Lähemalt vt. J. Undusk. Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks. Asumisaastad 1951–1954, lk. 66–67.

²⁴⁶ Kirja lõpus Vaarmani märkus: „Vastus 6. 10. 54. Lasnamäe Leena. Rästas. Tüdruk kes oli raudus“. Vaarmani kiri 6. oktoobrist pole olnud kättesaadav. Otto Rästas (1890–1938), kommunistliku liikumise tegelane, oli „Kominterni Eesti seksiooni sõjalise kolmiku“ liikmena üks 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse korraldajaist (vt. V. Salo. Esimese detsembri lööksalkade juhtkond. – Tuna 2009, nr. 1, lk. 88).

33. Jaan Kross Alma Vaarmanile 13. X 1954.

Kallis Alma,

Soovin Sulle täie robinaga sületäie õnne!²⁴⁷ Sa ise käid muidugi ringi, moka mõnevõrra mossis. Teadagi! Aga ole mõistlik ja kuula mõistliku inimese juttu: pool muna on parem kui tühi koor isegi siis, kui ta antakse sulle oodatud terve a s e m e l. Kui ta aga antakse sulle täiesti muuseas ja terve muna saamise perspektiiv sellega teragi ei tuhmu, siis on igasugune „Ma ei teagi nüüd, mis teha“ jne. lihtsalt kurat teab mis!

Täna lõuna paiku – – Stop. Alustan möödunud esmaspäevaga. Möödunud esmaspäeval läksin Leida juurde, et may be²⁴⁸ kõukida välja mõningaid mälestusi Detsembri kohta. Leida ja poisid olid mõlemad tõhusamat sorti angiinas.²⁴⁹ Muide oma rinnapõletikuga oli ta just enne seda dispanseris käinud (mille ukse taga oodates-külmetades vist angiinagi sai) ja doktor Gavrilov,²⁵⁰ sama, kes teda varem on ravinud ja keda mitte ainult Leida ise peab parimaks siinseks spetsiks, oli kinnitanud, et tal ei tarvitse ei muretseda ega isegi mitte tagasi tulla. Seda kõike ta siis polnud jõudnud veel Sulle kirjutada (võib-olla, et vahepeal jõudis) ja oli mures, et Sina, kuna Sa sellest rinnapõletikust teadsid, nüüd ehk jälle väga muretsed. Leppisime siis järgmiseks rendez-vous'ks²⁵¹ laupäevale kokku. Ta tahtis intervjuuerida veel Sommerlingi ja mõnda teist.²⁵² Laupäeval oli ta aga endiselt voodis. Oli vahepeal korra turule läinud ja uue põntsu saanud. Täna lõunapaiku helistas Ženni ja teatas, et Sinult olevat tulnud sihuke ja sihuke kiri ning et Leida, kelle kurk on ikka veel haige, tahaks minuga juttu ajada. Olin siis ka tööpoolest poole tunni pärast Tondil. Lugesin läbi Su kirja, mis oli saabunud eile õhtul, ja vihastasin südamest Su ebamäärase lubaduse puhul Annele saabuda „võibolla ehk kevadel“. Informeerisin Leidat sellest, kuipalju umbes sõit maksma läheb jne. Jne. Arutasime siis küsimust, kuhu me Su siin paneme, s.o. kuhu Sulle sissekirjutamiskoht leida. Nojah. Kell kuus jõudsin koju ja leidsin eest Su kirjad Helgale ja endale.

Ja nüüd luba mul öelda Sulle selles asjas oma arvamine. Oleks selge tobedus teha midagi muud kui sõita siia nii ruttu kui vähegi võimalik. Läbisõidul saaksid Sa Moskvas ise oma asja liigutada ja lõppudelõpuks on kasvõi Käbin siin Sinu Gordiase-sõlmele ikkagi lähemal kui Hallpää seal.²⁵³ ... Mäletad Sa Tallinna torne ja eesti keelt kõnelevaid lapsi, kes Tapal vagunisse tulid? Tornid on kõik vanal kohal. Ja eesti keelt kõnelevaid lapsi leidub ikka nüüdki veel. Mingisuguse parema töö kui tsitadellivahi oma leiaksid Sa paari päevaga, sest kuigi tuttavaid on Toompeal tookordsest vähem, on üldine õhkkond midagi hoopis muud kui neljakümnekuuendal aastal.²⁵⁴ Kui me Sulle paremat ulualust ei leia, siis vähemasti sissekirjutada saad Sa enda Rooside Aruküla-daatsasse²⁵⁵ igal

²⁴⁷ 9. oktoobril oli Vaarmani 52. sünnipäev.

²⁴⁸ võib-olla (ingl.).

²⁴⁹ Vt. mrk. 129 ja 131. Revolutsiooniline nooruk Leida Vaarman oli arreteeritud 1924. aasta novembris ja mõistetud 1925. aastal neljaks aastaks vangi.

²⁵⁰ Aleksander Gavrilov (1912–1999), kirurg, Tallinna onkoloogiadispanseri peaarst 1946–1951 ja 1957–1980 ning tervishoiuministeeriumi peaonkoloog 1946–1983.

²⁵¹ kohtumine (pr.).

²⁵² Alide (Aliide) Sommerling (1902–1976), kommunistliku liikumise tegelane, vangistati 1924. aasta jaanuaris ja mõisteti nn. 149 protsessil sama aasta novembris eluaegsele sunnitööle. Esitas 1935 armuandmisalve ja vabanes samal aastal. Nõukogude võimu algajal töötas muu hulgas 1940–1941 Iru valla ja 1944–1945 Harjumaa täitevkomitee esimehena (Tõnu Tannbergi kiri koostajale 9. X 2017). Tema vend Arnold Sommerling (1898–1924) oli 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse üks peategelasi, kes hukkus selle mahasurumisel.

²⁵³ Johannes Käbin (1905–1999) oli aastail 1950–1978 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee esimene sekretär, seega Eesti NSV kõrgeim ametnik.

²⁵⁴ 1946. aasta lõpu poole oli Vaarman vabanenud Siberi vangilaagrist ja saabunud pärast 17-aastast eemalolekut uuesti Eestisse. Vt. J. Undusk. Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks. Asumisaastad 1951–1954, nr. 2, lk. 59.

²⁵⁵ suvila (vn.).

ajal. Hugol²⁵⁶ pidi ka mingi küsitav tuttav kuskil Kurna-kandis elama. Oli lubanud seda asja täna nuusutada. Eks Leida kirjuta. Minul on mõned tuttavad Keilas, kes on seal ennegi Sinusuguseid korteri-mehele pannud. Laagril igatahes, s.t. Sinu endises korteris, pole Leida arvates küll midagi teha. Mingit nõudeõigust Sul igatahes vanale elamispinnale ei ole. Aga see on ju kõik jumala eest jerundaa²⁵⁷! Mingisugune protesti-žest siin mitte-tagasituleku näol ei tee haiget mitte kellelegi peale Su enese ja mõne teise, kellele Sa haiget teha ei taha.

Põhimiseks küsimuseks on ainult sõidukulu. Müü maha kõik meie asjad, mis sinna Sinu kätte jäid. Praegu nad seal vist küll mitte midagi ei maksa – aga natuke ehk ikka saad. Ja Leida ju kindlasti saadab. Ta juba aina kalkuleerib. Meie Helgaga praegu paraku küll midagi saata ei saa. Helgal on töövaheaeg, kuna muuseumil pole krediiti selle töö jätkamiseks ja mina elan esialgu ikka veel õhust, s.t. Helga õdede rahal. Iseasi, kui ma lähemal ajal oma „kõrgete honorarideni“ peaks välja jõudma. Aga see ei tule lihtsalt kõne alla, et Sa nii kaua seal vahid!

Ühesõnaga – sõida nii pea kui vähegi saad! Tulevaks sügiseks on Sul siin ilus pesa sisse seatud. Rehabilitatsioon on käes.²⁵⁸ Villu tuleb Tallinnasse tööle – Instituuti või Põlevkiviministeeriumi. Sina valid omale kõige meelepärasema töö. Kui näkkab, on ehk minustki vahepeal natuke asja saanud. Tiit on valmis ...²⁵⁹ Me korraldame vastastikku kohvitunde, vaidleme ... Mul on vahest abivägesid lausa vaja. Hakkame vanu kavatsusi ritta seadma: kuidas oleks siis kõigi Villu-motiividega ja „Kolmekümneseitsmega“? ²⁶⁰ Ja Sina SITAVIKAT²⁶¹ kirjutad, et ei tea nüüd, mis teha!!!

Aga oma viimasele kirjale ma ootan siiski veel kirjalikku vastust!

Nägemiseni mitte hiljem kui kahekümnendal novembril!²⁶²

13. 10. 54.

Jaan

Kui ma homme hommikul küllalt aegsasti maast lahti saan sõidan Keilasse seda asja vaatama. Helga puges sünnipäevaväsimusega põhku ja magab.²⁶³ Ütles et ma tema poolt Sulle õnne ei tarvitse soovida, kuna homme hommikul vara asub ise Sulle epistlitl virutama.

Koostanud ja kommenteerinud
Jaan Undusk

²⁵⁶ Hugo Edmund Vaarman (1912–1986) – Alma Vaarmani vend.

²⁵⁷ kukepea, ükstakama (vn.).

²⁵⁸ Alma Vaarman rehabiliteeriti jaanuaris 1957. Vt. A. Vaarman. Elulugu (1972). – ERAF, f. 9593, n. 1, s. 1.

²⁵⁹ Soovunelm, mis vist ei täitunud.

²⁶⁰ Vilhelmine Klementi eluloo „Surmast tugevam“ avaldas Vaarman 1960. aastal (täiendatud uustrükk 1976). „Kolmkümmend seitse“ võib seostuda seigaga kommunistliku liikumise tegelase Georg Kreuksi (1896–1924) elust, mida Vaarman käsitles isikliku kaasaelamisega oma raamatus „Vennad Kreuksid ja nende aeg“ (1972). Kreuks mõisteti nn. 35 protsessil 1. juulil 1920 koos Vladimir Bogdanoviga surma, kuid see otsus asendati 6. augustil 10-aastase sunnitööga. „Surmaotsuse väljakuulutamisest kuni selle äramuutmiseni ... möödus 37 pikka päeva ja veel pikemat ööd. Nõudis tohutut enesevalitsemist, et surmamõtted üle olla.“ (lk. 181). Nende päevade kirjanduslikku dramatismi suurendab veel see, et surmamõistetud saatsid vanglast saksa-keelse üleskutse Skandinaavia töölistele, mis ilmus ühes Rootsi ajalehes. Vaarman põhjendab surmaotsuse äramuutmist Viktor Kingissepa korraldatud Tallinna tööliste protestistreigiga, mille mõju pole hilisemad uurijad nii otsustavaks pidanud (vt. R. Rosenthal, M. Tamming. Sõda pärast rahu. Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920–1924. SE&JS, Tallinn, 2010, lk. 489).

²⁶¹ Seda sõna paistab Vaarman olevat kasutanud Krossi ja Helga Roosi kohta kirjas Helgale 9. oktoobrist 1952, vahetult pärast kõigi kolme ühist tutvumist Abanis 1952. aasta septembris; Helgat on see tookord ilmselgelt puudutanud. (Vt. Helga Roosi kiri Jaan Krossile 26. X 1952, koopia eravalduses.) Siinne suuretäheline sõnakasutus on arvatavasti lustlik vastulööök tolele kahe aasta tagusele „solvangule“.

²⁶² Vaarman saabus Eestisse 1954. aasta detsembris (Tõnu Tannbergi kiri koostajale 4. V 2017).

²⁶³ 12. oktoobril oli Helga Roos-Krossi 37. sünnipäev.